

УЧІТЬСЯ, БРАТІ МОЇ!

КОРОТКИЙ КУРС БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА

НАПИСАВ

С. СІРОПОЛКО

ВОЗНЯК:

Історія української літератури

в трьох томах

належить до книжок, які повинні
находитися в кожній хаті, в кожній
:: читальні, в кожній бібліотеці ::

Велике багатство живого матеріалу.

Незвичайно багатий огляд нашої
:: тисячлітньої духової культури! ::

Історія української літератури

Михайла Возняка

належить до найдешевших українських книжок.

Три томи обіймають 83 аркушів
друку на 1324 сторінках. У книжці
є 133 ілюстрацій. А ціна усіх трьох
томів 23·05 зол., на кращому папері
25·05 зол., на кращому папері в пе-
реплеті в ціле полотно з золоченими
═══════ написами 32·05 зол. ═══════

**Замовляти: Канцелярія Товариства „Просвіта“,
Львів, Ринок ч. 10, II. поверх.**

З ДРУКАРНІ ВИД. СПІЛКИ „ДІЛО“ У ЛЬВОВІ, РИНОК 10.

ПЕРЕДМОВА.

За останній час помічається серед нашого громадянства зацікавлення до бібліотечної справи.

На жаль, в тій спеціальній літературі, яка присвячується бібліотечним питанням, більш за все відводиться місця техніці бібліотечного діла у вузькому розумінні того слова, тоді як питання про значіння бібліотеки, про засади, якими слід керуватися в справі уладження бібліотеки та її комплектування, про обовязки бібліотекаря та т. ин., зовсім не знаходять дослідників.

Випускаючи в світ „Короткий курс бібліотекознавства“, автор хотівби заповнити в деякій мірі цю прігалину.

В основу цієї книжки покладено стислий огляд тих лекцій, які викладав автор на Київському Фреблевському Інституті в рр. 1917—1918 та на різних інструкторських курсах.

Автор сам визнає багато хиб своєї праці, але оминати їх було вище його сил, коли взяти на увагу тяжкі умови еміграційного життя та повну відсутність багатьох потрібних матеріялів для праці. Але можна гадати, що й ця перша спроба — представити в стислій формі бібліотечну справу в цілому — не буде зайвою серед нашої вбогої літератури з поля бібліотекознавства.

В кінці кожного розділу додається покажчик літератури, на який слід дивитися не як на бібліографію відповідного питання, а як на ті джерела, якими користувався автор при складанні того чи іншого розділу.

На еміграції в Польщі,
27. березня р. 1924.

Автор.

Книга та бібліотека.

Культ книги. Поняття бібліотеки. Бібліотекознавство, як наука. Поділ бібліотек. Єдина бібліотека. Кооперація бібліотек.

Довгий час значіння бібліотеки, як самостійного чинника культури, відступало перед значінням школи. За останній час школа визнала свою нездатність служити єдиним засобом поширення знання.

І дійсно, наша школа — від початкової до середньої — дає учневі запас знання де-яких подій, імен і дат, який швидко по закінченню школи вивірюється з голови учня, як що школа не зміла збудити в ньому цікавості до книжки.

Трудно уявити собі учня, який по закінченню будь якої школи — хоча би вищої — міг би обійтися в своєму житті без книжки, без часопису. Якомуб званню він себе не присвятив, якеб становище в житті він не займав, все одно він мусить духово розвиватися, — цього вимагають потреби приватного й громадського його життя. Господарство, техніка й т. и. в 19-му столітті пережили надзвичайну революцію. Отже повстали перед нами нові завдання, які вимагають від нас значно більше духових сил, ніж фізичних. Рівнож демократичний устрій держави покликуює кожного

з нас до виконання громадських обов'язків, як в місцевому управлінні, так і в законодавчих установах.

Це все конче вимагає від кожного, хто по закінченню школи вступив до життя, слідкувати за розвитком своєї спеціальності, за ходом громадського і політичного життя.

Щож тоді вже казати про того, хто з тих чи інших причин не ходив до школи, не забув хоча би того небагатого запасу знань, який дає школа? Для нього, як що він письменний, книжка має першорядне значіння, і в цьому відношенні — в справі поширення просвіти книжка або бібліотека, як установа, що позичає книжки, стоїть значно вище школи: знання за посередництвом бібліотеки набуваються не тим бездушним шляхом засвоєння, який переважно має в своєму розпорядженні школа, не шляхом примусу, а шляхом вільного засвоєння на ґрунті самодіяльності; знання засвоюються більш життєві та набуття їх так заохочує читача, як це рідко можна спостерігти серед учнів школи. Набуті таким шляхом знання, без сумніву, далеко міцніші за тих, що дає школа.

Не диво, що книжці взагалі та бібліотеці зокрема надають провідне значіння в порівнянні зі школою.

Ще з давніх давен представники науки та філософії стали надавати велике значіння книжці.

Так, славетний римський красномовець Марк Тулій Цицерон дав таку оцінку книжки: „Дім, в якому нема книжок, подібний тому, хто не має душі“.

Подібну думку висловив італієць епохи Відродження, Петрарка, який, як сам каже, найбільш любив знатися з видатними вченими та філософами минулих століть, бо „йому приємніші ці мер-

ці від живих, які вважають себе живими тільки тому, що бачуть своє дихання в холодному повітрі“.

В іншому місці висловлюється він про книжки так: „У мене є приятелі, товаришування з якими мені дуже приємне: вони належать до всіх діб і всіх країн; приступ до них дуже легкий, бо вони завше готові до моїх послуг, — я користуюсь їх товариством по своєму бажанню. Вони ніколи не надокучують мені й негайно дають відповідь на всі мої запитання. Одні оповідають мені про давно минулі справи, інші пояснюють мені таємниці природи. Одні навчають мене, як жити, інші — як умерти. Одні своєю цікавістю розганяють мої турботи та звеселяють мій дух, інші загартовують мою душу, навчають стримувати свої бажання та завше підлягати лише самому собі. Вони відкривають всілякі шляхи до науки й мистецтва, і на їх вказівки я можу покладатися у всіх сумнівних випадках. В подяку за всі ці послуги вони вимагають від мене лише одного: примістити їх в якому-небудь куточку моєї хатини, де б вони мали можливість спочивати, бо тішитися товариством цих приятелів краще в тиші й спокою самоти, ніж серед бучної юрби“.

На те зауваження, яке доводиться нерідко чути, що книжка, мовляв, віддалює читача від людей, можна відповісти словами Брандеса, що „книжки мають ту перевагу над людьми, що, перш за все, вони розбуджують думки, чого від людей рідко діждешся; друге, — вони мовчать, коли їх не питають, а люде рідко відзначаються такою вдачею“.

Додам ще думку відомого англійського письменника Самійла Смайльса, яку він висловив щодо книжки: „За допомогою книжки кожний письмен-

ний чоловік має право й змогу ввійти в царство розуму. Найбідніший може вступити до товариства великих філософів і не буде вважатись за несподіваного гостя“.

Майже тимиж словами дав оцінку книжки взагалі та бібліотеки зокрема один з великих російських публіцистів — О. Герцен — в своїй промові при відкритті в 1837 році однієї громадської бібліотеки: „Книжка — це заповіт одного покоління другому, заповіт старого чоловіка, що кінчає вже своє життя, юнакові, що починає лише жити, наказ, який передає вартовий, йдучи на спочинок, товаришеві, що йде йому на зміну... Громадська бібліотека — це відкритий стіл ідей, до якого запрошено всіх: тут кожний знайде ту їжу, яку потребує; це запасовий магазин, куди одні поклали свої думки, а інші беруть їх в позику“.

Нічого казати про те, яке велике значіння надавали книжці видатні представники української літератури, науки та публіцистики: Т. Шевченко, М. Костомарів, П. Куліш та інші. Пригадаймо, що вже в „Главних правилах Кирило-Методієвського Брацтва“, які слідом йшли за його статутом, у першій точці читаємо: „Утворюємо Брацтво з метою поширення ідей переважно шляхом виховання юнацтва, літератури та збільшення числа членів“.

Т. Шевченко, який сам став освіченою людиною головним чином завдяки читанню книжок, в одному зі своїх творів (в російській повісті „Прогулка“) висловився про книжку так: „Чудною й ненатуральною здається нам грамотна людина, яка існує без книги“.

Він же в своїх творах не один раз підкреслював те значіння, яке він надає друкованому слову, що вчить правди й науки:

...„Возвеличу
 Малих отих рабів німих!
 Я на сторожі коло їх
 Поставлю слово..“

Ця пошана до книги перейшла від старшого покоління наших письменників та вчених до молодшого. Досить привести слова С. Ефремова, видатного дослідника української літератури: „Завоювати майбутність pomoже нам книжка і тільки книжка“.

Але в останні часи нема у нас культу книжки. Як правдиво каже український публіцист А. Ніковський, „десь забули чи розгубили ми отой інтерес до свіжої книжки, згубили віру в її непереможну силу, втерляли апетит до приємного духу друкарської фарби. А між тим якраз тепер книжка являється найсильнішим піонером українського Відродження, будителем живого духа і носителем культурних цінностей, так потрібних для нашої попаленої й потоптаної ниви народньої“.

Отже необхідно напружити всі наші сили в ім'я культури для боротьби з книжковим застоєм, необхідно вернутись до культу книжки, памятаючи слова французького публіциста Лябуе: „В загальній картині цивілізації місце кожного народу означається кількістю книжок, яку він прочитає“.

Не дивлячись на те, що бібліотеки існують з давніх давен, свою культурну роль стали відогравати вони лише з кінця 18-го віку.

Був час, коли бібліотека бачила своє головне завдання в збиранні та охороні тих продуктів людської думки, що мають назву літературних пам'яток. Розуміється, і це завдання мало своє значіння, бо культура не один раз була під загрозою повного знищення, і своє збереження і наступне відродження вона завдячує нічому

иншому, як захованню письменних памяток і книжок у бібліотеках.

Пізніш бібліотеки було відкрито для вчених, для невеличкого гуртка громадянства, — для деяких щасливців.

Коштовні книжки в той час прикріплювались ланцюжками до певного місця.

Тільки під кінець 18-го віку стала доходити до громадянства ідея, що бібліотека є громадська установа, що вона існує для загальної користі і тому повинна підтримуватися державними та громадськими чинниками.

Досить яскраво наводить різницю між давньою та новою — сучасною бібліотекою відомий американський бібліограф М. Dewey: „Давня бібліотека нічого не робила, спала, була збірником, який все приймав, а нічого не повертав. То була вязниця, а бібліотекар — вартовим при ній: стояв на варті перед вязнем. Його обов'язком було стежити за тим, щоб не втекли нещасні вязні, що доручені його охороні. Нова бібліотека є чинна, є виховавчою силою в суспільному тілі, є живим джерелом добрих впливів, є армією на полі війни, готовою до боротьби. Давня бібліотека була по духу своєму середньовічною установою, існувала лише для того, щоб володіти та рахувати, а не для того, щоб приносити користь; порівняти її можна з людиною, яка збирає золото не для того, щоб його вживати, але для того, щоб ним тішитися“.

Тому тепер під бібліотекою власне й розуміється не кожна збірка книжок, а лише така, яка складена по певній системі та має своїм завданням поширювати просвіту серед читачів.

Як школа при встановленні основних засад своєї організації й діяльності виходить з положень

спеціальної науки педагогіки, так і бібліотека при вирішенню відповідних питань ґрунтується на спеціальній науці — бібліотекознавству, яке, з свого боку, є частиною, одним із відділів науки книгознавства.

Бібліотекознавство, як наука, має своїм завданням: 1) встановлення найкращих засобів поширення людського знання, думки й почуття шляхом випозичення в тимчасове користування книжок, які для цього скупчуються в певному місці; 2) встановлення найлекшого та в тойже час найбільш доцільного порядку для переведення техніки бібліотечної справи; 3) зясування значіння бібліотеки, як чинника культури, а також тих причин, що стояли або стоять на перешкоді виявленню цього чинника в звязку зі загальними умовами людського життя в різні доби й у різних народів.

На Заході та в Америці бібліотекознавство уже входить в обсяг наук, що викладаються в університетах. У нас же загал додержується тієї думки, що бібліотекознавство — занадто спеціальний своїм змістом предмет, щоби дійсно стати наукою.

На це можна дати таку відповідь: не якістю знань — загальні чи спеціальні — визначається поняття науки, а лише якістю методів, якими той чи інший предмет доходить до встановлення певних законів.

Бібліотекознавство, як наука, користується тими ж самими методами, які знаходяться в розпорядженні суспільних наук, як право, історія, економіка й т. и.

Порівняння бібліотеки зі школою можна прогести ще в одному напрямі.

Як школа не уявляє з себе якоїсь однамітної установи (є школа початкова, середня та

вища, загально-освітня та професійна, школа для дітей і для дорослих), так і бібліотека має різні відміни. Поруч з бібліотекою науковою є бібліотека загальноприступна, поруч з бібліотекою особливою (учительською, медичною, кооперативною, партійною й т. д.) є бібліотека загально-освітня, є бібліотеки, які обслуговують виключно дорослих, і, навпаки, є бібліотеки, які призначено виключно для дітей і т. д. Відповідно до поділу шкіл на початкову, середню та вищу, бібліотеки теж можна поділити на три відділи — малі, середні та великі в залежності від того запасу книжок, яким володіє дана бібліотека.

Але бібліотека має ще один поділ, так мовити, питомий, — це поділ на бібліотеки постійні та бібліотеки рухомі (мандрівні).

Цей поділ має велике значіння для наших земель, де знаходимо часто густо невеличкі села та хутори, які не в силі утримувати на свої кошти постійної бібліотеки. Тут на допомогу їм може прийти рухома бібліотека, яка складається з невеличкої кількості книжок, упакованих в скриньку; після прочитання одної збірки книжок надсилається туди друга і т. д. Постачання цих збірок книжок бере на себе центральна бібліотека, яка обслуговує цілу низку місцевостей такими рухомими бібліотеками, і таким чином книжка доходить до самого темного кутка даної округи.

Серед різного роду бібліотек мається один рід бібліотек, який не знаходить оправдання на своє існування. Розумію тут рід „народної бібліотеки“. Чомусь і до цього часу збереглася у нас спадщина від часів кріпацтва — погляд на народ, як на чорну кість, який може задовольнитись початковою школою, невеличкою бібліотекою з книжок, виключно для нього призначених.

І як в обсязі школи кличем сььогодняшнього дня стає „єдина школа“ для всіх верств громадянства, так і в справі бібліотечній на чергу дня висовується не менш важливий клич „єдина бібліотека“, яка в рівній мірі мусить обслуговувати духові потреби громадянина незалежно від того, до якої верстви чи класи він належить по суспільному свому положенню.

Єдина бібліотека повинна знайти собі місце перш за все в великих містах, де існують вже наукові бібліотеки, які й мусять взяти на себе завдання — дати можливість користуватись науковими книгами всім, хто цікавиться наукою, хоча б ця особа не тільки не мала наукової кваліфікації, але й не мала вищої освіти.

Тим же одиницям, що розсіпані по всіх закутках країни та позбавлені можливости добувати собі книжки наукового змісту, мусить прийти на допомогу кооперація бібліотек, які б увійшли в спілку для взаємного обміну між собою книжками в цілях задоволення духових потреб читачів, незалежно від того, в якій місцевості вони перебувають.

Такі завдання стоять перед бібліотекою в майбутньому.

Література.

1. *J. Bystroń*: Człowiek i książka. Kraków. (Рік не зазн.).
2. *A. Гункен*: О чтении и книгах. Вып. II. СПб. 1914 г.
3. *С. Ефремов*: Голод на книжку. „Книгарь“ ч. 2, Київ.
4. *Dr. E. Jaeschke*: Volksbibliotheken. „Sammlung Götschen“. Leipzig. 1907.
5. *А. Ніковський*: Культ книги. „Укр. Трибуна“, 1921 р. ч. 53.
6. *А. Рубинский*: Культурная роль библиотеки и задачи библиотекоедѣнія. Харьков. 1910 г.
7. *С. Сирополко*: Культ книжки. „Книжка“. 1922 р., ч. 4—7.

II.

Бібліотечна справа в Америці.

Клич американських бібліотек — книга шукає читача, а не читач книги, — та засоби його здійснення. Мійські і сільські бібліотеки. Підготовка бібліотекарів. Мільонери-щедродавці. Читальні в українській колонії.

Зрозуміння кожного явища, будь-то з фізичного чи психічного життя, стає всебічним лише тоді, коли ми знайомимося як з сучасним його становищем, так і з історією цього явища.

Але раніш, ніж перейти до викладу історії бібліотечної справи у нас на Україні, я вважаю необхідним коротенько зупинитись на історії та сучасному становищу бібліотечної справи в деяких інших країнах, що попередили нас на культурному полі. Порівняння свого й чужого допоможе нам, з одного боку з'ясувати, чого саме бракує нам в бібліотечній справі, з другого, — намітити той шлях, який може привести до найкращого розвитку самої справи.

Ніде на світі бібліотека не стоїть на такій височині, як в Америці.

Там не читач шукає книжки, який иноді не знає, де й як її роздобути, там книга сама шукає читача.

Професійне завдання американського бібліотекаря — не зберігати книжки, а їх розповсюджувати. Чим частіш обертається книжка, тим більше пошани бібліотекареві. Взагалі книжка там так швидко обертається, що значна частина їх в короткий час стає зовсім нездатною до вжитку.

Бібліотекарі в Америці вважають за особливу пошану для себе, ніби за якийсь побідний знак, ті купи пошарпаних книжок, які щорічно сотнями

і навіть тисячами знищуються вогнем за повною нездатністю їх до вжитку.

Вся техніка американських бібліотек пристосована до єдиної мети — зробити книжки доступними можливо більшій кількості читачів якомога дешевшим засобом.

Таким чином значіння американської бібліотеки полягає не так в кількості книжок, якими вона володіє, як в кількості читачів і прочитаних ними книжок, або, як кажуть, значіння бібліотеки полягає в інтензивності обігу книжок в бібліотеках.

Поширенню числа бібліотек в Америці чимало допомагає — встановлення особливого бібліотечного податку. Там же знаходимо проведення в життя засади громадськості в бібліотечній справі, яка власне зводиться до того, що само населення через своїх представників бере участь в керуванні бібліотечними справами.

Початок американського бібліотечного руху зв'язується з іменем В. Франкліна, який в 1732 році відкрив читальню в Філадельфії, і ця читальня стала зародком пізніших громадських бібліотек в Америці.

В 1903 році, при загальній кількості населення в Америці в 80 мільйонів душ, було 6869 бібліотек з загальною кількістю до 55,000,000 книжок.

Дуже широку діяльність виявляють в Америці як міські бібліотеки взагалі, так Нью-Йоркська, Бостонська, Шікагська зокрема.

Досить зазначити, що із Нью-Йоркської бібліотеки за 1912 рік було видано 10,000,000 книжок. Таких наслідків не досягала ще ні одна бібліотека в світі. В порівняння приведу, що в був. Росії найбільша бібліотека — Імператорська Публічна Бібліотека в Петербурзі — лічила лише 500,000 виданих книжок на рік. В пояснення такої інтензивної

діяльності Нью-Йоркської бібліотеки необхідно додати, що крім центральної бібліотеки в Нью-Йорці лічилось на 1 січня 1913 року 40 філій і 894 місць, куди висилаються рухомі бібліотеки.

Цікава також книгозбірня конгресу в Вашингтоні.

Будинок книгозбірні займає участок майже до трьох десятин; коло книгозбірні зовсім нема інших будинків. Будинок книгозбірні трьох-поверховий, витриманий в стилі Відродження, і має вигляд довгастого прямокутника по площі трохи більше десятини. Багато звернено уваги на художній бік будинку. Глядач прямо таки пригнічений стає від сили вражень, як каже в своїх спогадах учений Я. Колубовський, що відвідав Вашингтонську бібліотеку в 1907 році. Книгозбірня конгресу доступна, без натяку на якісь формальности, кожному. Одвідувач відшукає потрібну йому книжку в здоровенному картючному каталозі, записує її знак і подає записку черговому урядникові. Не минає і пяти хвилин, як книжка вже видається одвідувачу, як що вона не взята кимсь иншим. Така дивовижна швидкість пояснюється тим, що, у-перше, книжки розміщено в частинах будинку, які безпосередньо знаходяться коло читальної салі, по друге, через використання рижних механічних приладь. Читальня салья відчинена що дня без винятку і для неділь. Одвідачів в середньому числі буває до 340 на день, що для міста з населенням на той час (в 1907 р.) в 60.000 душ є досить багато.

Деякі великі бібліотеки організують літом видачу книжок в садах, на майданах і инших місцях, щоб дати можливість користуватися книжками як дорослим, так і дітям на свіжому повітрі.

Американці не зупиняються ні перед чим, аби полегчати умови користування бібліотекою. В аме-

риканських містах бібліотека відкрита майже цілий день — від 8½ год. ранку до 9-10 і навіть до 11 год. вечера. В багатьох бібліотеках користування книжками проводиться без жадної поруки, або, як в Шікаго, за порукою одного громадянина, який є вписаний в адресове міське бюро.

В Нью-Йоркській бібліотеці вчителі мають право одержати для своїх праць необмежену кількість книжок і користуватись ними на протязі шести місяців.

Окрім різних бібліографічних покажчиків і рекомендаційних катальогів, які улекшують читачеві вибір книжок, американські бібліотеки вживають різних заходів з метою зближення читача із книжкою, напр., вільний приступ до книжних полиць в самому приміщенню бібліотеки.

Американці додержуються того погляду, що самої назви книжки в катальозі, хоча би з додачею оцінки її, ще не вистарчає, щоби читач вибрав собі книжку до вподоби, а тому необхідно дати йому можливість оглянути самі книжки.

Звичайно, весь цей уклад вимагає догляду з боку бібліотекарів, але вони перед цим не зупиняються, бо мета бібліотеки — допомагати читачеві, а не зберігати книжки. Розуміється, дуже цінні книжки, одинокі примірники, стародавні друки і т. и. переховуються окремо і не входять в той відділ, який є відкритий для вільного приступу читачів.

Треба мати на увазі, що в Америці чесність являється рисою національної якості. Правда, бувають і там втрати книжок, але відсоток потайно винесених книжок взагалі не дуже великий та й вартість їх значно менша тієї суми, що прийшлося би витратити на платню тим додатковим бібліотекарям, яких довелось би мати, коли б не

~~було відкритих полиць.~~

Сірополько: Бібліотекознавство
НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСКА

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

2

Американські бібліотеки не тільки задовольняють попит читачів, але домагаються викликати цей попит і вплинути на його розвиток. З цією метою в багатьох бібліотеках улаштовують чергові виставки книжок, а також читання їх голосно бібліотекарями.

Заслугує уваги також те відношення, з яким американські бібліотеки ставляться до малолітніх читачів. Для них завше відводиться окрема кімната з дитячою обстановою, з малюнками, квітками і т. и.

Обмежень що до віку одвідувачів бібліотеки — майже нема; матері приводять туди своїх маленьких дітей, показують їм розмальовані картки, альбоми, або беруть книжки з малюнками до дому; більш дорослі діти читають в бібліотеці або тут же малюють. До дому видаються книжки дітям від 10 років.

Читання в голос дітям і розмова з ними, як педагогічний метод, знаходить велике місце в американських бібліотеках. Практика кількох уже років виробила певні технічні засоби організації такого читання з розмовами. Такі читання мають надзвичайний успіх; цьому допомагає навмисна відсутність карності — це не лекція, а розвага, і дітям дається воля сидати де і як кому зручніше — чи на стільцях, чи на лавці, чи на підлозі *).

Така надзвичайна діяльність американських бібліотек пояснюється умілим підбором бібліотечних службовців. Дійсно, американський бібліотекар — серед їх більшість дівчат та жінок — ви-

---

*) Методичні вказівки для ведення розмов з дітьми можна знайти в двох американських книжках, які мають у перекладі на російську мову: 1) Брайєнт, С. Как и что рассказывать детям. СПб. 1915 г. 2) Партридж, Э. и Дж. Как и что рассказывать детям в школе и дома. Москва 1916 г.

значається зразковою технікою та умінням іти на зустріч читачам в справі задоволення їх попиту й запитань.

Спеціальну підготовку американський бібліотекар одержує в бібліотечній школі, яких тепер в Америці біля двох десятків, або на бібліотечних курсах. Найкраща бібліотечна школа знаходиться в Нью Йорку в околиці Альбені. Організація школи — така: курс двох-річний, а далі два роки практики. Освіта кандидатів — середня, і, крім того, кожний, хто хоче поступити в школу, повинен уміти перекладати з живих мов — французької та німецької.

Кандидати, які подали прохання до школи, не зїзджаються в Альбені, а, навпаки, учителі виїздять в призначені місця держави і там переводять іспити, при чому громадянин держави за іспит нічого не платить, а сторонні вносять по пять доларів на оплату вчителів.

Шкільний рік починається з жовтня та продовжується до червня. По весні організуються мандрівки з метою ознайомлення учнів з визначними бібліотеками. Протягом трьох вакаційних місяців більшість слухачів працює по бібліотеках, а решта лишається дома та студіює курс тих наук, що пройдено в школі.

Платня за двох річний-курс — 100 доларів з громадянина держави і 150 доларів зі сторонніх.

Що торкається літніх бібліотечних курсів, то вони бувають двох родів: загальні й спеціальні. Перші призначаються для тих помішників бібліотекаря, які мають середню освіту, але не мають спеціальної підготовки, другі для тих, які бажають одержати свідоцтво бібліотечної школи і мають можливість вчитись дома шляхом листування з учителями Альбенської школи. Необхідно додати, що

бібліотечні школи та курси чи мале значіння надають краснопису. Всі слухачі вчать ся писати круглястими сполученими літерами з найбільшою виразністю їх.

В Америці, як на Заході, бібліотекарі об'єднуються в бібліотечні спілки. Перша така спілка була заснована в Америці в 1876 році; ця спілка час-від-часу організує зїзди бібліотекарів. Найбільше значіння для розвитку бібліотечних справ в Америці мав 1-ий Зїзд бібліотекарів у Філадельфії, на якому, між иншим, ухвалено було організувати міжнародній зїзд в Лондоні в 1877 році. Останній міжнародній зїзд бібліотекарів відбувся в Брисселі в 1910 році. Американська спілка бібліотекарів видає журнал, а також твори по бібліотечних справах та бібліографії. В 1909 році американська спілка налічувала приблизно 2500 членів. Така значна кількість членів американської спілки не мусить нас дивувати, бо в одній Нью-Йоркській бібліотеці знаходилось на посадах на 1914 рік 1002 чол., — 270 в читальнях, 424 в випозичальні, 259 техніків, робітників друкарні, палітурні і т. д.... Зрозуміло, що й кошторис американських громадських бібліотек сягає великих розмірів. Так, кошторис, напр, Нью-Йоркської бібліотеки в 1912 році досягав 1,135.000 долярів. А в бувш. Росії на 700 громадських бібліотек вкупі витрачалось приблизно стільки, як на одну Нью-Йоркську.

Багатство де-яких американських громадських бібліотек в значній мірі пояснюється тим, що на допомогу їм приходять приватні особи. Між ними найбільш прославився своєю щедрою проєвітньою діяльністю американський промисловець мільонер Андрю Карнеджі, який придбав надзвичайне багатство, а потім рішив витратити його на збудування та забезпечення наукових інституцій і гро-

мадських бібліотек, вважаючи, як він сам висловився в своїй книжці „Евангелія для заможних“, що „людина, яка помірає мільонером, помірає ганебно“. До 1902 року він подарував на бібліотеки та інші приватні інституції Америки, Англії та її колоній більш 70,000.000 доларів.

Де-які бібліотеки в своїх справозданнях містять текст заповіту для того, щоб ним могли скористуватись ті, що бажають принести бібліотеці свою пожертву. І такі заклики не залишаються „гласом вопіючого в пустині“. Напр. в 1912 році Нью-Йоркська бібліотека одержала по заповіту І. Спенсера велику збірку прикрашених малюнками книжок (100.000 примірників), при чому половина майна, яке довічно І. Спенсер залишив своїй жінці, мусить перейти після її смерти теж до бібліотеки на поповнення цієї збірки.

Що торкається взагалі сільських місцевостей Америки, то там найбільше зустрічаємо рухомі бібліотеки с. т. одна збірка книжок через де-який час заміщується другою і т. д. . . . Істнують також мандрівні бібліотеки в стислому розумінню цього слова — це віз зі збіркою книжок, який обїзджає ферми та видає книжки фермерам на їх замовлення,

Де-які відомости про становище сільських читалень української колонії в Зєднаних Державах Америки знаходимо в книжці Ю. Бачинського. З розділу цієї книжки — „Читальні“ — видно, що читальні там раз-по-раз то упадають, то відживають: читальня держиться, коли в якій місцевості знайдеться одиниця, що може постійно займатися читальною: коли-ж ця одиниця перестане нею займатися або переїде до іншої місцевості, читальня упадає. З того ж розділу довідуємося, що серед наших братів у Америці є зовсім неписьменні люди. „На сходинах (в читальні) чи-

тають часописи або яку книжку і, звичайно, зі взгляду на те, що часто членами читальні є анальфабети, читає один з членів на голос, а решта слухають. Відтак слідує дискусія... Помешкання читальні знаходиться звичайно в мешканню котрогось з членів, або церковний комітет відступає для сходин на певні дні в певних годинах церковну залю”.

Отже виходить, що і в Америці наші брати-Українці мусять покласти ще багато праці на те, щоби поставити національну бібліотечну справу на належну височінь.

Література.

1. Ю. Бачицький: Українська імміграція в Зєднаних Державах Америки, Львів, 1914 р.
2. Prof. G. Fritz: Volksbildungswesen, Leipzig, 1920.
3. Я. Колубовський: По першорядних книгозбірнях. „Книжний Вістник“. К. 1919 р. ч. I.
4. Л. Хавкина: Нью-Йоркская Публичная Библиотека. Москва, 1914 г.
5. Е. Чарнолуская: Общественныя библиотеки в Америкѣ. СПб. 1911 г.

III.

Бібліотечна справа в Англії, Німеччині та Чехословаччині.

Бібліотечний податок в Англії. Британський Музей в Лондоні. — Засади організації бібліотек в Німеччині. Центральні установи в бібліотечній справі. Підготовка бібліотекарів та їх іспити. — Бібліотечна справа в Чехословаччині. Закон 5 листопаду 1919 року, його додатні й відемні риси. Бібліотечна справа в Підкарпатській Україні.

Початок бібліотечного руху в Англії звязують з іменами літерата Е. Едварса, який в сорокових роках минулого століття студював куль-

турно-просвітну справу в інших країнах, і політичного діяча В. Евардса, завдяки якому англійський парламент в 1849 році встановив для міст з певною кількістю населення бібліотечний податок.

Проте, який вплив мав цей закон на поширення громадських бібліотек, свідчить те явище, що до 1910 року 527 міст ввело у себе бібліотечний податок.

Перше місто, що ввело бібліотечний податок, був Манчестер, який вже в 1852 році відкрив бібліотеку. На відкритті її були присутні, між иншим, славнозвісні англійські письменники Дікенс, Текерей і інші. В сучасний момент Манчестерська бібліотека має 23 філії, які розкинено по всьому місту. Централя й всі філії знаходяться в власних помешканнях, спеціально для того збудованих. Бібліотека відчинена щодня від пів девятої ранку до девяти годин вечора. Читальня з часописами відкрита до десяти год. вечора. Існують також особливі читальні для дітей, що відкриті від 6 до 9 год. вечора. В 1909 році видано було 2,550.590 книжок, при чому 82% з цих книжок припадало на красне письменство, яке складало 40% всього книжкового запасу бібліотеки.

Розвиток бібліотечного діла в Англії в значній мірі завдячує щедрости американців, в першу чергу Карнеджі, який пожертвував велику суму грошей на відкриття бібліотек на своїй батьківщині. Так, наприклад, одна з самих значних бібліотек в Англії — в м. Глезго одержала від нього кошта на будівлю спеціального помешкання для бібліотеки. Щоб образово представити діяльність бібліотеки в м. Глезго, досить навести такий приклад: Філія, що міститься в самому нужденному районі в Глезго, складається: 1) з головної залі

читальні на 80 осіб, з 70 журналами і 40 газетами, 2) читальні для жінок, 3) бібліотеки, яка відкрита від 11 год. ранку до пів девятої вечора і 4) читальні для дітей, яка відкрита щодня від 5 до 9 год. вечора. В цій же бібліотеці, як і в багатьох інших, знаходять місце відкриті полиці.

Найбільшою книгозбірнею в Англії являється Британський Музей в Лондоні, — це друга по багатству книжок в світі бібліотека (перша Парижська). Музей налічує в собі більше 21,000.000 книжок. Користування цією книгозбірнею (книжки до дому не даються) доступно всякому, хто представить директорові Музею рекомендаційного листа від відомих в місті осіб або установ (для чужоземців напр. від посольства). Зала читальні Британського Музею призначена на 300 душ; посередині її міститься стілик, за яким завше вартує бібліотекар з помішниками. В цій книгозбірні, як в Бібліотеці Конгресу в Вашингтоні, книжки доставляються читачеві через якихсь п'ять хвилин, завдяки тому, що й в ній заведено різні механічні приладдя. До послуг читача всілякі приладдя для письма і навіть полочка для капелюха.

Цікаво, що й в бібліотечній справі англійці залишаються консерваторами; так, Британський Музей зовсім не визнає карткового каталюгу, а має лише азбучний каталюг в величезних книгах в оправах з білої шкіри. Всіх книжок, що складають каталюг книгозбірні, більше 2.000.

Взагалі англійські бібліотеки відзначаються як загальноосвітні бібліотеки, які мають своїм завданням задовольняти духові потреби населення не тільки в обсязі легкого читання, але й більш поважного читання.

В Німеччині засновання громадських бібліотек можна віднести до початку XVIII віку, але

в недовзі бібліотечному рухові стала на перешкоді політична реакція. Пізніш розвиток бібліотечної справи завдячує діяльності відомого історика Ф. Раймера, який в кінці сорокових років минулого століття заснував спілку для поширення просвіти, і ця спілка в 1850 році відкрила в Берліні 4 народніх бібліотеки. Більш помітний успіх в бібліотечній справі в Німеччині бачимо з дев'яностих років минулого століття, а саме після все-світньої виставки в Шікаго в 1893 році, де німецькі бібліотекарі та вчені наочно ознайомились з постановкою американських бібліотек і перенесли засади їх організації на рідне поле. В цій діяльності особливо прислужились К. Нерренберг та проф. Е. Регер. В 1898 році було оголошено нові основні положення народніх бібліотек, вироблені головним чином двома цими діячами, а саме: 1) Керування бібліотекою належить науково-освіченону бібліотекареві, 2) безсторонність бібліотеки, яка повинна бути відкритою для всіх верств населення, 3) зосередження управління, 4) приміщення бібліотек в найбільш відповідних частинах міста, 5) сполучення бібліотеки з читальнею і 6) вільний вступ до бібліотеки, що мусить бути відкрита щодня, для кожного без зайвого клопоту.

Перша бібліотека, яка ввела в життя ці положення, була бібліотека в Шарлоттенбурзі, що була відкрита в 1893 році. В 1914 році ця бібліотека мала централю і чотири філії. В 1919 році загальна кількість книжок рівнялась 90.000. В тому ж році бібліотекою з філіями було видано 400.500 книжок, а в чотирьох читальнях було 254.000 відвідин.

За Шарлоттенбургом пішли й другі бібліотеки, так що тепер згадані основні положення бібліотечної справи являються уже звичайними для бібліотечної справи в Німеччині.

Що торкається сільських бібліотек, то поширення їх завдячує різним просвітним організаціям. Значну допомогу розвитку бібліотечної справи виявляють „Бюра порад“ при мійських народніх бібліотеках, які не тільки допомагають вказівками як найкраще поставити організацію бібліотечного діла, але й являються централею для мандрівних бібліотек, що обслуговують села, де нема постійних бібліотек. Крім того, в 1915 році засновано в Берліні спеціальну централю для народніх бібліотек, яка ставить своїм завданням всіляку допомогу народньо-бібліотечній справі. Ця централя, між иншим, в 1916 році відкрила бібліотечні курси з двох-річним курсом. Крім Берлінської централі мається також централя в Липську, яка теж заснувала бібліотечну школу з півтора-річним курсом.

Треба мати на увазі, що для служби в публичних бібліотеках деяких держав Німеччини вимагаються державні іспити, які, напр., в Пруссії встановлено з 1909 року, в Саксонії з 1917. До іспиту допускаються особи, які мають певну загальну освіту, а також практику в бібліотечній справі. Письменні іспити вимагають не тільки виконання певних праць технічно-бібліотечного змісту, але й знання стенографії та друкування на машинці. Устний іспит складається з таких предметів: бібліотекознавство, бібліографія, історія науки і літератури і мови — латинська, англійська та французька.

Слід також зазначити, що в Німеччині з 1910 року почали відкриватись спеціальні дитячі читальні, на зразок американських, які виявляють значну послугу в боротьбі з нікчемною літературою, що почала — особливо з часів великої війни — дуже поширюватись в Німеччині, як і в инших країнах. Так, в Берліні за останній час

є чотирі дитячі бібліотеки, які в 1916 році нараховували майже стільки-ж читачів, скільки було в 13 мійських бібліотеках для дорослих, а саме — 80.525 хлопців і 41.292 дівчат. Відчит про діяльність цих чотирьох дитячих бібліотек підкреслює добре поводження дітей та радість, яка панувала в світлих і затишно прикрашених залах дитячих читалень.

В Чехії ще в сорокових роках минулого століття звернули увагу на велике значіння народніх бібліотек, як культурного чинника, славнозвісний чеський поет Гавлічек та інші, але значний поступ в розвиткові бібліотечної справи зауважуємо лише з дев'яностих років минулого століття. В 1910 році, як свідчать статистичні відомости, в Чехії було 4.451 бібліотек (чеських 3.885 і німецьких 566).

З моменту утворення Чехо-словацької республіки на бібліотечну справу звернута урядом молодой держави особлива увага.

Закон з 5 листопаду 1919 року покладає в обовязок кожної громади засновання й утримання бібліотеки, при чому здійснення цього закону в повній мірі мусить бути переведено в певній послідовности, у всякому разі не пізніш 31 грудня 1929 року.

Уже тепер в південних округах усі чеські міста з населенням більш як 2000 душ мають бібліотеки.

Що торкається потреб національних меншостей, які заселяють Чехо-словацьку республіку, то вони також забезпечуються законом 5 листопаду 1919 року, а саме, згідно з тим законом, в кожній громаді, де мається не менш 400 осіб не чеської національности, мусить бути утворена публична бібліотека з книг на мові тієї меншости,

або окремий відділ в загальній бібліотеці. Там, де не більше 50 мешканців належить до меншости, громада мусить призначити видатки для мандрівної бібліотеки.

Треба також додати, що і в Чехо-словаччині утворено де-кілька бібліотечних шкіл, які дають спеціальну підготовку для бібліотекарів, а також улаштовуються бібліотечні курси з протягом від 3 днів до 3 місяців для бібліотекарів невеличких бібліотек.

Але поруч з тими засадами закону, які викликають з нашого боку повне співчуття та задоволення, коли взяти на увагу, що в склад Чехо-словаччини входить Підкарпатська Україна, де знаходиться біля 700.000 наших братів, — ми мусимо одночасно відмітити і де-які відємні, які визначаються рисами досить знайомими нам, що пережили в галузі бібліотечної справи урядничий догляд і опікування.

А саме, мушу відмітити уступи закону, які встановлюють догляд за публичними бібліотеками з боку Міністерства Освіти в такій мірі, що йому надається право виробляти список творів, заборонених до вжитку у публичних бібліотеках; йому-ж надається право, на внесення інструктора, урядовця Міністерства Освіти, розпустити бібліотечну раду (згідно з законом, при кожній бібліотеці утворюється бібліотечна рада з представників місцевого населення) та призначити тимчасову управу для керування бібліотечною справою з повноваженнями не більше трьох місяців.

Засіб боротьби зі соромницькою та взагалі нікчемною літературою шляхом установавання списку заборонених творів для вжитку в публичних бібліотеках, перш за все, викликає заперечення з основного погляду; не можна вважати на-

род за малолітніх дітей, що потребують догляду й опікування; по-друге цей закон може привести якраз до протилежного наслідку — до сильного ужиткування забороненої літератури поза публичною бібліотекою, бо хто-ж не знає, що „заборонений овоч найкраще смакує“.

Що торкається права уряду державної влади усувати бібліотечну раду, то воно являється порушенням засади самостійності громадської установи: шкідливу бібліотечну раду завше може усунути саме громадянство, або суд, до якого може звернутись представник Міністерства Освіти.

Наприкінці подам де-які відомости про бібліотечну справу на Підкарпатській Україні серед наших братів.

Розуміється, не може бути мови про задовольняюче становище бібліотечної справи на Підкарпатській Україні, як що взяти на увагу, що серед українського населення до останнього часу уміло писати і читати по українськи серед мужчин 7%, а серед жінок 4%, тільки читати — мужчин 1,5%, жінок 2%. Отже не диво, що українське населення Підкарпаття не тільки лишалося на жахливо низькому культурному рівні, але раз-у-раз тратило ряди своєї інтелігенції, яка в значній частині омадарилася. І лише від часу зеднання Підкарпатської України з Чехословацькою республікою йде пляномірна праця над знищенням тяжких наслідків малярської неволі.

В столиці Підкарпаття Ужгороді 9 червня 1920 року відбулися перші збори товариства „Просвіта“, яке вже на цей час має 4 філії і 132 читальні з кількістю біля 4.500 членів читалень.

Тепер, коли в середніх українських школах Підкарпатської України вчиться біля 2.000 українських дітей, можна бути спокійним за майбутнє

культурного розвитку Підкарпатської України: В шкільній молоді, що є кость від кості, кров з крові українського народу, готується ряд культурних діячів, які продовжуватимуть і удосконалять ту працю, що зачали теперішні діячі „Просвіти“.

Цілком слушні слова представника філії „Slovenska Maica“ п. А. Страки, з якими він звернувся на урочистих зборах Т-ва „Просвіти“ 25 грудня 1923 року до шкільної молоді: „Вам наука вже не буде тяжка, бо „Просвіта“ показала Вам путь“.

Література.

1. Д. Дорошенко: Угорська Україна, Прага, 1919.
2. „Загальнѣ збори и посвяченя дому „Просвіты“ „Руска Нива“, ч. 1—2, 1924 рік.
3. Dr. E. Jaeschke: Volksbibliotheken. Leipzig, 1907.
4. Я. Кудубовський: По першорядних книгозбірнях. „Книжний Вістник“, ч. 2. Київ, 1919 року.
5. Т. Олесіюк: Освіта на Підкарпатській Україні. „Нова Україна“ ч. 9, 1923 року.
6. Příklad pro veřejné knihovny. Vidani (A) pro střední a velké knihovny. (Вкінці вміщено закон 5-го листопаду 1919 р.). Praha, 1921.
7. С. Русова: Народні бібліотеки і читальні в Чехії. „Українське Книгознавство“, ч. 3, 1922 року. Подебради.
8. Dr. G. Fritz: Volksbildungswesen. Leipzig, 1920

IV.

Бібліотечна справа на Україні.

Релігійний характер книги. Друкарство на Україні. Бібліотеки Брацтв. Наказ 1720 року, указ 1863 року, закон 1876 року, правила 1890 р. Роля земства і приватного почину в бібліотечній справі. Революції 1912 і 1917 рр. Сучасне становище бібліотечної справи на В. Україні. Бібліотечна справа в Галицькій Україні.

Бібліотека разом з книжкою мала у нас з початку, головним чином, релігійний характер. Книжка була призначена до душеспасенного читання.

Не треба забувати, що письменність на Україні появилася з прийняттям християнства. Церковно-релігійні зносини з Візантією відбилися на якості українського письменства, через що наступила повна перевага релігійного складника в давній українській літературі. Переписування книжок вважалося теж за спасенне діло. Цій праці присвячувало себе духовенство й найбільше ченці. Але тому, що побожність світських людей мало відріжнялася від побожности духовенства, то багато світських людей, особливо князі, мали у себе великі збірки книжок. По свідоцтву літопису, батько кн. Володимира Мономаха Всеволод був великим книголюбом.

З-дебільша бібліотеки знаходилися при монастирях. В описі бібліотеки Супрасльського монастиря (каталог зладжено в 1557 р.), зазначено 215 книжок, серед яких було коло 50 чисто церковно-богослужебних книг, а решту складали канонічні книги, поучення, проповіді і т. и. З оригінальної української літератури знаходимо лише „Ходження Данила“ та Київ-Печерський Патерик. Природничу літературу заступала „Християнська Топографія“ Козьми Індикоплова.

Книжки у нас не прикріплялися ланцюжками, монастирі та церкви мінялися книжками, і той легкий погляд на книжку, якого додержується наш громадянин, був відомий ще за старих часів: книжку не рідко, як кажуть, зачитували, с. т. вже не повертали власникові. На однім рукопису XVIII віку І. Франко знайшов такий двостих:

„Хто би мѣлъ сію книгу украсти,
Тому сѣмъ лѣтъ свинѣ пасти“.

Утрата політичної незалежности України через татарське лихоліття відбилася на дальшій роз-

виту української культури й одної з складових її частин — літератури. З того часу набірала силу нова українська держава на західних українських землях — Галицько-Волинська. Вся попередня українська культура на місці була зруйнована татарами, і коли ми маємо зараз літературні твори Київського періоду, то завдяки тому, що їх перенесла Московщина на північний схід, та, крім того, багато сих творів перенесли туди і українські виселенці, головні ті освічені „перельотні птахи“, котрі, як каже М. Возняк, в найтяжчій хвилині України лишали рідну країну на безбаші.

Дальніший розвиток бібліотек стояв у безпосередньому звязку з друкарською справою. Батьком українського друкарства був утікач з Москви дякон Іван Федорів, або як його називали на Україні, Хведорович, який в 1572 році оселився у Львові. В 1574 році вийшла тут перша друкована книжка на українській мові — Апостол. В скорому часі було засновано друкарню в Дерманському монастирі (кн. Острожським), в Острозі, в Києво-Печерській Лаврі (в 1616 р.) і т. д.

Під час боротьби латинства з православ'ям в XVI ст. бібліотеки при церковних православних брацтвах набувають значіння засобу боротьби проти впливу католицизму. Братчики на сходинах, скінчивши розмови про справи свої, самі читали книжки духовні та розмовляли між собою, а також печатали книги церковні і світські, держали школи.

Поруч зі зміцненням західного впливу ті великі збірки книжок, які були у багатьох приватних осіб, потроху втрачуть виключно релігійний зміст. Починає проходити в ці збірки світська книжка, яка вже після прилучення України до Московщини, при Петрі I-му, здобуває собі перевагу.

Якраз же при цьому цареві підупадає, українська книжка завдяки його наказу 1720 року, щоб старі церковні книжки „справлювати, прежде печати с тѣми великоросійскими печатями, дабы никакой розни и особого нарѣчія в них не было“.

У XVIII віці в б. Росії, як і на Заході, було помітно захоплення книжкою, але лише з того часу, як почався просвітний рух серед громадянства, зміцнилася думка про ту користь, яку може мати бібліотека, що відкрита для загального користування.

В той самий час, коли в б. Росії вслід за реформою 1861 року (визволення кріпаків) в пресі й на ріжних зборах було поставлено питання про необхідність повсюдного відкриття бібліотек, щоб через книжку проводити знання до неосвіченого народу, був виданий указ міністром внутр. справ Валуєвим (1863 р.) який витіснив українську мову з діла освіти народу на Україні. Виходячи з того, що „не было, нѣт и быть не может“ української мови й літератури, Валуєв звелів цензурним комітетам, „щоб до друку дозволялися лише такі твори „на малоросійском языкѣ“, які належать до красного письменства, дозвіл же книжок на „малоросійском языкѣ“ як духовного змісту, так підручників і взагалі призначених для першого читання народу — припинити“.

Незабаром після цього указу було введено в життя місцеві самоврядування, які поставили своїм найближчим завданням задоволення культурних потреб населення. Але як можна було задовольняти їх на Україні, коли була заборонена рідна мова й література? Правда, трохи згодом ніби-то про валуєвську заборону забули, бо в ряди годи виходили з друку книжечки для народу на українській мові, але в 1876 році насунулось

нове „лихо — лютий „lex Josephiana“ (так прозваний через те, що в складанні його) брав участь Юзефович, відомий доносчик на Південно-Західний відділ Географічного Товариства в Києві та на окремих його членів, між иншим, на М. Драгоманова). Цей закон наказав: 1) „Не допускати ввозу в межі Росії, без особливого на то дозволу Головного Управління по справах друку, яких би то не було книжок і летючок, виданих за кордоном на „малоруском нарѣччі“; 2) друк і видання в Росії рідних творів і перекладів на томуж „нарѣччі“ заборонити, за винятком лише: а) історичних документів і памяток; б) творів красною письменства, але з тим, щоб при друку історичних памяток безумовно додержуватись правопису оригіналу; в творах же красною письменства не мусить бути жадних відступлень від загального російського правопису та щоб дозвіл на друкування красною письменства давався не инакше, як по розгляді рукопису Головним Управлінням по справах друку; 3) заборонити також драматичні вистави і читання на „малоруском нарѣччі“, а також і друкування на ньому слів до музикальних нот“.

Наслідком законів 1863 і 1876 рр. було те, що освіта на Україні так занепала, що дала М. Драгоманову право виступити перед громадянством з такими словами: „Мати городов руських, Київ, звідки в X—XIII. ст. пішло світло по всьому світові, звідки в XVII—XVIII. ст. брали учителів не тільки в Московщину, а й в Молдавію, Хорватію, не забудь же цього, що тепер твоя волость стоїть останньою по освіті в цілій Европейській Росії“. З того часу деякі українські письменники перенесли свою діяльність до Галичини, але галицькі видання переходили через кордон лише крадь-

кома і тому до народу в В. Україні майже не доходили.

Щоб задовольнити духові потреби українського народу, щоб дати йому знання на рідній мові, наші громадські діячі й письменники придумали обходити закон 1876 року тим, що почали викладати наукові книжки в вигляді красного письменства і таким чином пропустили через „чистилице“ — Головне Управління по справах друку — де кілька десятків летючок.

Місцеві самоврядування, які було заведено на Лівобережжю, вже давно визнали, що для зміцнення та поповнення знання, яке дає школа, необхідно звязати її з бібліотекою, бо инакше школа тратить своє значіння, а самі витрати на неї стають мало корисними. З 80-х років самоврядування почали відкривати спеціальні бібліотеки для населення. На розвиток цих бібліотек звернуло свою увагу міністерство внутрішніх справ, яке додумалось до того, що почало вважати нарід за недорослих дітей, яких повинна задовольняти окрема від загальної література. Наслідком цього опікування з'явилися „Временныя правила 15 мая 1890 года о народных библиотеках и читальнях“, видані тим же міністерством. Ці правила поставили народні бібліотеки з боку догляду за ними та їх комплектування в виключне становище. Головне, в таких бібліотеках могли бути книжки лише на російській мові, крім славянської.

Не зважаючи на цілу низку прохань з боку самоврядувань та просвітних товариств про скасування окремого каталогу для народніх бібліотек, „временныя правила“ проістнували протягом 15 років, і тільки революція 1905 року знесла обмежений каталог для народніх бібліотек. Але вже через шість з половиною років — на цей раз вже

міністерство нар. просвіти — відновило обмежений катальог для тих народніх бібліотек, що містилися в шкільних помешканнях, а якраз то більшість народніх бібліотек і мала приміщення в шкільних будинках. І тут лише революція 1917 року рішуче й остаточно знесла правила 1912 року.

Багато допоміг розвиткові народньо-бібліотечного діла на Україні заклик Петербургського Комітету Грамотности в 1894 році до всіх земств і багатьох волосних управ з предложенням прийти їм на допомогу в справі відкриття бібліотек. Пізніш на той же шлях стали Харківське Товариство поширення просвіти серед народу, Київське Товариство грамотности, Київська, Чернігівська, Катеринославська та інші „Просвіги“. Чимало бібліотек було відкрито з власного почину самих селян; необхідні для цього грошові засоби набірались ними з різних джерел, нерідко дуже своєрідних, напр., для цієї мети призначались внески з пашпортів, за дозвіл відкриття шинку і т. и.

В багатьох земствах вже стояло на черзі питання про вироблення програму заснування цілої сітки бібліотек з метою наближення бібліотек до населення та рівномірного їх розподілу в межах повіту. Подати загальну кількість народніх бібліотек, які існували за останній час на Україні, не можливо за браком відповідних матеріялів, але з певністю можна сказати, що вона не відповідала потребам громадянства навіть і при тому низькому рівні просвіти, який відзначував Україну останніх років до революції 1917 року. І це зрозуміло, коли ми приймемо на увагу те, що на Україні в де-яких губерніях (в Київській, Подільській, Волинській) довгий час не було правдивого місцевого самоврядування, бо його заміщала уряднича влада. Але й там, де було більш правдиве,

хоча й цензове, земство*), народня бібліотечна справа занадто вбого задовольняла українське населення літературою на рідній мові. Так, в 1912 році мені довелося розробляти відомости про бібліотечну справу на Полтавщині: з 60 народніх бібліотек, які надіслали відомости, лише в 12 бібліотеках малось всього 280 книжок і летючок на українській мові. Цікаво, що в тих бібліотеках, де мались книжки на українській мові, на першому місці по „читанности“ авторів взагалі — стояв Шевченко зі своїм невмирущим Ксбзарем.

На Харківщині на 1. січня 1912 року всього лічилося 784 народн. бібліотек, з яких лише незначна частина мала книжки на українській мові та й то в убогій кількості — від 4,4 (Змієвський пов.) до 19,3 (Харківський пов.). І тут помічається те ж явище: середня по губернії читанність української книжки рівнялась 3,8, тоді як середня читанність книжки взагалі рівнялась 2,0.

Взагалі треба сказати, що сучасний розвиток бібліотечної справи на Україні стався виключно завдяки діяльності приватного почину, а не урядових установ, з боку яких завше зустрічав він перешкоди, відемне відношення, не рідко — прямиї злочин**).

*) В б. Росії місцеве самоврядування було заведено лише з 1864 р. До 1917 р. мали право брати участь у місцевому управлінні — в земствах (повітових і губерніяльних) і міських радах та управах лише ті громадяне, які володіли певним маєтковим цензом (землею чи підприємством), і тільки після революції 1917 р. до місцевого управління було покликано громадянство на основі загального виборчого права.

***) Досить нагадати такий випадок. Покійний російський видавець Ф. Павленков (помер в 1900 році) все своє майно, яке містилось виключно в його виданнях, заповів на відкриття двох тисяч нар. бібліотек. Ті книжки, які було

Так, приватному почину завдячує своїм існуванням досить поважна наукова й загально-просвітня Харківська бібліотека, яка заснована була в 1886 році гуртком поступової інтелігенції, серед якої були й українці (М. Сумцов, Д. Багалій, Ф. Павловський т. інші). Харківська бібліотека поширила свою просвітну діяльність через відкриття двох філій на окраїнах міста. В останні роки Харківська бібліотека лічила більше 200.000 книжок.

В 1906 році було засновано в Києві Товариство „Просвіта“, яке першим своїм завданням поставило відкриття бібліотеки; ця бібліотека в 1910 році — в момент зачинення російською владою Т-ва „Просвіта“ — рахувала до 3.000 упорядкованих книжок в оправі, не рахуючи подвійних примірників та розрізаних чисел журналів. І тільки в кінці 1918 року бібліотека Т-ва „Просвіта“ знов стала чинною. Таку ж саму долю, як Київська „Просвіта“, спіткали багато інших „Просвіт“ після революції 1905 р.; неповний список цих „Просвіт“ можна знайти в книжці В. Дорошенка „Українство в Росії“.

Нарешті, в 1912 році м-во внутр. справ звеліло губернаторам зібрати та подати міністерству відомости про число всіх бібліотек з українськими книжками. Які цілі мало міністерство, видаючи цей обіжник, легко догадатися: зібрані відомости потрібні були не лише для ознайомлення, а й передовсім для рішучої боротьби з „українським рухом, як етапом малоросійського сепаратизму“.

Крім законних українських бібліотек, розу-

надіслано душеприкажчиками небіжчика для бібліотек на Україні, було спаковано в скрині, які лежали в підвалі Київської шкільної округи, бо куратор округи заборонив розсилати книжки по місцях; так ці книжки й не побачили світла принаймні до кінця 1917 року.

міється, були й таємні, які утворювались переважно українською молоддю. Найстарішою українською бібліотекою серед нелегальних слід вважати бібліотеку товариства „Стара Громада“ (в склад її входили М. Драгоманов, В. Антонович, П. Житецький, М. Ковалевський, В. Науменко та багато інших), Користувались в свій час цією бібліотекою не тільки члени „Старої Громади“, але й сторонні, головним чином, студентська молодь.

З моменту революції 1917 року, коли на Україні повстав Генеральний Секретаріат, позашкільній освіті взагалі та бібліотечній справі зокрема віддалися кращі сили українського громадянства, яке сгало працювати поруч з Генеральним Секретаріатом Народньої Освіти, при якому був утворений Департамент позашкільної освіти з відділом по бібліотечних справах. Цей відділ на протязі короткого часу впорядкував у Києві де-кілька курсів по бібліотекознавству для інструкторів позашкільної освіти, розробляв матеріяли до бібліотечного зїзду в Києві, брав участь в складанні „Порадника діячам дошкільного виховання і позашкільної освіти“ і т. и.

2-го серпня 1918 року був виданий закон про заснування Національної Бібліотеки Української Держави в м. Києві. Закладений для заснування цієї бібліотеки тимчасовий комітет придбав де-кілька цінних бібліотек (проф. Ю. Вагнера, акад. Д. Багалія, В. Науменка, „Старої Громади“ і инш.). Книжковий фонд Всенародньої (Національної) Бібліотеки України разом з Винницькою філією, що утворена в 1920 році, на 1. січня 1923 року нараховує до 1,000,000 томів.

В початку лютого 1919 року Київ заняли большевики. Знов настало панування чужої влади. Руйнація народнього господарства, що зявилась

наслідком більшовицької економічної політики, відбилася й на друкарській промисловості. Брак паперу, фарб і т. и. довів книжний витвір до мінімуму, а послідує зосередження всього книжного витвору в руках „Всеіздата“ спричинилося до повного книжного голоду, бо вся увага Всеіздата була звернута на друкування комуністичної агітаційної літератури. Розуміється, коли на ринкові нема книжок, то не може бути й розмови про відкриття нових бібліотек.

Що ці міркування відповідають дійсности, тому знаходимо підтвердження в офіційних матеріалах більшовицької влади. Так, офіційний відчит про Донецьку губ. закінчується такими словами: „Цілком незадовольняючі стосунки з Губпечатю, котра надзвичайно погано постачала Губнаробраз літературою. Діло доходило до того, що за недостаткою літератури доводилося замикати наші хати-читальні, як це було в Каменському районі, де на 120 хат читалень залишилося 50“. Увідчиті про бібліотечну справу в Одеській губ. знаходимо такі слова: „Надзвичайно утруднює працю майже повна відсутність книг, котрих ні Харків, ні Москва Одесі не дали зовсім“. Нарешті подам відомости про становище бібліотечної справи на підставі офіційних матеріалів за 1920—1921 рр. по кожній губ. радянської України.

Одеська губ. (утворена з частин Херсонської і Подільської губ.; в склад її входить шість повітів з населенням б'ля двох з половиною мільонів), налічує читалень по Одесі 115, по повітах 125, хат-читалень по Одесі 2, по повітах 252.

Харківська губ. налічує дитячих бібліотек 5, бібліотек в містах 60, в селах 714, хат-читалень 337.

Донецька губ. (складена з частин трьох губ., до цього часу ще не має окреслених зовнішніх меж)

налічує 155 дитячих бібліотек, бібліотек 335, бібліотек-читалень 227, читалень 57, хат-читалень 264.

Миколаївська губ. (складена з частин Херсонської та Катеринославської губ., має п'ять повітів з населенням понад два з половиною мільйони душ), налічує хат-читалень 160, бібліотек 32.

Катеринославська губ. (складається з п'яти повітів з загальною кількістю населення трохи менше двох мільйонів душ), має 38 хат-читалень. „Працю утруднювала відсутність робітників, володіючих українською мовою, що в селах (при великому зрості „Просвіт“, котрих налічується від 30 до 50 на повіт) було великою перешкодою успіху“.

Полтавська губ. налічувала бібліотек 576, хат-читалень 23.

Чернігівська губ. — хат-читалень 460, бібліотек 219.

Київська губ. „Кількість позашкільних інституцій була дуже мізерною. Польська окупація зруйнувала й те невелике, що було зроблено“.

Про працю в губерніях Александровській, яка склалась з повітів Мелітопольського, Бердянського, та Оріховського, в Подільській і Волинській відчит відомостей не подає тому, що ці губернії увесь час були почасті або захоплені ворожими більшовикам арміями, або були безпосереднім тереном військових подій.

Але з того часу бібліотечна справа ще погіршала. Як свідчить офіційне справоздання, кількість хат-читалень та бібліотек зменшується. Так, в 1922 році хат-читалень було 6892 та бібліотек 4185, а в 1923 р. тільки 1808 хат-читалень і 1582 бібліотеки.

Ставши з часів революції 1917 року господарем в своїй хаті, український народ перш за все уважно поставився до зміцнення духової культури

на національному ґрунті. Але в короткому часі укоаїнський народ примушений був виступити зі зброєю в руках проти ворогів самостійної незалежної України. Зрозуміло, що не може бути тут мови про придбання культурних цінностей. Але „нїт худа без добра“, — як каже московське прислів'я: чуже панування сприяло надзвичайному зросту та поглибленню національної свідомости серед українського народу. А тому на нашу долю випадає, по звільненню нашої батьківщини від окупантів, не тільки подбати про поширення кількості установ позашкільної освіти взагалі та бібліотек зокрема, але й наповнити їх новим змістом, усунувши той дух, яким перейняті, з наказу чужинецької влади, ці установи, бо, як каже М. Драгоманов, „чисте діло вимагає чистих засобів“.

В Галицькій Україні маємо три великі бібліотеки, що служать виключно для наукових цілей: Бібліотека Наукового Т-ва ім. Шевченка, Бібліотека Народнього Дому, Бібліотека Нац. Музею (всі у Львові) — доступні тільки для певних кругів. Характер народньої бібліотеки має бібліотека т-ва „Просвіта“ у Львові, але вона через недостачу матеріяльних засобів на удержання бібліотекаря і помічних сил, може тільки в маленькій частині задовольняти потреби читаючих кругів і не спвняє тому, як слід, свого завдання.

Що торкається бібліотек в інших містах та селах, то розвиток їх цілком завдячує Т-ву „Просвіта“ у Львові, яке в 1870 році ввело в свій устав також справу відкриття бібліотек і читалень. В 1884 р. при Т. „Просвіта“ був утворений „Комітет для читалень“, який поставив своїм завданням подавати поради в справі відкриття і організації бібліотек читалень. Ріст читалень Т-ва „Просвіта“ йшов в такій послідовности: в кінці 1893 року „Про-

світа“ налічувала 83 читальні, в 1895 — 190, в 1897 — 521, в 1899 — 816, в 1901 — 1044, в 1903 — 1339, в 1905 — 1550, в 1907 — 1924, в 1909 — 2323, а в кінці 1912 року — 2611.

Але велика війна 1914 р., а потім польсько-українська війна звела всю роботу Т-ва „Просвіта“ в бібліотечній галузі майже на нівель: значна частина читалень зовсім припинила свою діяльність. Просвітно-Організаційна Комісія Т-ва „Просвіта“ в 1920 році візвала окремим комунікатом свої філії та читальні, щоб негайно приступили до віднови життя. На великий жаль, Т-во „Просвіта“ у Львові не має жадних відомостей про те, як обслуговують читальні своїх читачів, як сповняють своє культурне завдання. Тому необхідно побажати, щоб Т-во „Просвіта“ у Львові взяло на себе як вироблення зразку картки для щорічного справоздання про діяльність читалень, так і зведення до купи статистичних матеріалів про становище бібліотечної справи в Галичині для оголошення цього зводу в своєму часопису „Народня Просвіта“.

Література :

1. *Д. Багалій* (акад.): Харківська Громадська Бібліотека. „Книжний Вістник“, ч. 2, 1919 р.
2. *Л. Биковський*: Національна Бібліотека Української Держави. Берлін, 1923.
3. „Бібліологічні Вісти“, Київ, ч. 3, 1923.
4. *М. Возняк*: Історія української літератури. Том I. Львів, 1920 р. Том II. Львів, 1921 р.
5. *М. Возняк*: Украинское Общество „Просвіта“ въ Львовѣ. „Укр. Жизнь“, 1913, № 6.
6. *М. Г.*: Додаток до статті С. Русової в ч. I „Нар. Просвіта“ за 1922 рік.
7. *Б. Грінченко*: Братства і просвітна справа на Україні до Б. Хмельницького. Черкаси, 1917 р.
8. *В. Дорошенко*: Українство в Росії, Відень, 1917.
9. *М. Драгоманов*: Народні школи. „Громада“. Женева, 1878 р.

10. Звіт про діяльність Т-ва „Просвіта“ у Львові за 1913—1920 рр.

11. *М. Ішуніна*: Київська „Просвіта“ і її бібліотечна справа. „Книжний Вістник“ ч. I, 1919 р.

12. *В. Кедровський*: „Власть тьмы“. „Воля“, чч. 9—12, 1921 р., „Воля України“, чч. 1—5, 1921 р.

13. *В. Науменко*: Старогромадська бібліотека в м. Києві. „Книжний Вістник“, ч. I, 1919 р.

14. *С. Стрпополко*: Внѣшкольное образование. Москва. 1912 г.

15. *С. Стрпополко*: Народныя бібліотеки на Полтавщинѣ. „Укр. Жизнь“, № 5, 1912 г.

16. *С. Стрпополко*: Украинская книга в народных библиотеках Харьковской губ. Там-же, № 6, 1913 г.

17. *І. Франко*: Записки против книгокрадів у старих книгах та рукописах.. „Зап. Наук. Т-ва“, том 77,

V.

Основні засади уладження бібліотечної справи.

Загально-доступність бібліотек. Зосередження бібліотек.
Засада громадськості. Спеціальний бібліотекар.

Розвиток бібліотечної справи залежить не тільки від матеріальних засобів, що призначено на поширення та удержання бібліотек, але й від правильного укладу бібліотек.

Теорія бібліотекознавства та практика бібліотечного діла в країнах, що випередили нас на культурному полі, встановлюють цілу низку основних засад уладження бібліотечної справи, які можна висловити в таких чотирьох точках: 1) загальна доступність бібліотек, 2) зосередження громадських бібліотек в центральних установах місцевого управління чи культурно просвітних товариств, 3) діяльна участь місцевого населення в керуванні бібліотечними справами, 4) забезпечення бібліотек фаховою обслугою.

Загально-доступність бібліотек означає не тільки те, що населення повинно бути забезпечено бібліотеками, але й те, що устрій та внутрішня організація її мусить відповідати духовим потребам населення.

З боку зовнішньої загально-доступності бібліотека мусить бути якомога більше наближена до населення в територіальному відношенні, — там, де не може бути відкрита постійна бібліотека, нехай поки-що буде утворена рухома бібліотека. Крім того зовнішня загально-доступність вимагає усунення всяких перешкод в справі користування бібліотекою, с. т. усунення платні за користування книжками, застави (кавції) або поруки і т. д.

Нерідко засада безплатности користування книжками в громадських бібліотеках зустрічає заперечення, що, мовляв, даровий вхід до бібліотеки зле впливає на населення, бо даровиця доводить його тільки до розпусти, — все даремне зовсім не шанується населенням, та, крім того, народня бібліотека мусить брати з читачів платню, бо инакше не вистарчить засобів на утримання бібліотеки.

На це заперечення можна відповісти так: як що даровиця взагалі має лихий вплив, то вона повинна була б давати відемні наслідки й що до інтелігенції, яка дуже охоче користується дурно ріжними інституціями — музеями, картинними галереями і т. и... А через щось розпусний вплив даровизни розуміється лише тоді, коли розмова йде про народ. Що торкається того зауваження, що населення зовсім не цікавиться тим, що пропонується йому даремно, то на це відповім так: до зацікавлення населення бібліотекою швидче приведе притягнення його до діяльної участі в керуванні бібліотечними справами, ніж призначення платні коли ми хочемо, щоб бібліотека дійсно стала йому

рідною, близькою установою. [Що] кожна бібліотека потребує коштів, це, безперечно, але вона повинна вживати інших заходів для забезпечення себе коштами, — напр., звертатись за допомогою до місцевого самоврядування, а головним чином про це мусить подбати бібліотечне товариство, яке може зібрати кошти улагодженням лекцій, вистав і т. и. За для того, щоб дійсно все населення мало можливість користуватись бібліотекою, необхідно, щоб вона була вільна від усяких умов, які можуть хоча де-якій частині населення перешкоджати користуватись бібліотекою, с. т. необхідно усунути поруки та застави.

Досвід багатьох народніх бібліотек, де для забезпечення бібліотеки від втрати книжок практикується лише розписка в тому, що чигач зобов'язується виконувати всі розпорядження бібліотеки, показує обережне відношення читачів до всього майна бібліотеки.

Що торкається внутрішньої загально-доступності бібліотеки, то вона означає, що бібліотека мусить відповідати ступневі духового розвитку тих, чії потреби вона обслугує. Як це здійснити на практиці, про це докладно зупинюсь в спеціальному розділі „Комплетування бібліотек“.

Зосередження всіх громадських бібліотек в установах місцевого самоврядування, а там, де їх нема, в центральній культурно-просвітних установах, не слід розуміти так, що ніби то бібліотечна справа не може переводитись приватними просвітними товариствами або окремими особами. Ні, це зосередження в даному разі означає лише те, що для планомірного розвитку бібліотечного діла утворюється установа, якій доручується об'єднання всієї бібліотечної справи, хто б її не провадив на певній території.

Практичне здійснення цієї засади в житті може прийняти такий вигляд: на території губернії (коли залишиться цей адміністративний поділ), повіту та волости утворюються земством чи центральною культурно-просвітною установою губерніяльні, повітові та волосні ради по бібліотечних справах, в склад яких входять представники місцевого населення, місцевих просвітних і кооперативних установ. До обсягу ділання таких рад належить, як точно обчислення всіх громадських бібліотек на території губернії, повіту і волости, так і розгляд пляну їх діяльності, складання бібліотечної сітки і т. и. Огже виходить, що вище керування бібліотечними справами, згідно з цією засадою, належить місцевому самоврядуванню, а безпосереднє керування бібліотекою залишається за тією установою, яка є власником даної бібліотеки.

Тут встає питання про те, яка може бути роля держави в бібліотечних справах. Розуміється, тепер не може бути розмови про те, щоб держава втручалась в справи комплектування бібліотек, — с. т., які саме книжки можуть вживатись в бібліотеках, — вона мусить лише взяти на себе допомагати всіма засобами розвиткові бібліотечного діла, — призначати в розпорядження місцевих самоврядувань видатки на утримання бібліотек, скликати Всеукраїнські Зізди діячів по бібліотечних справах, видавати часопис, присвячений цим справам і т. и. Зокрема, обов'язком держави стає удержання на свої кошти Національної Бібліотеки, Книжної Палати, Наукового Інститута Українського Книгознавства, а також видання часописів і праць цих установ.

Найменше приложення в житті знаходить у нас засада діяльної участі місцевого населення в керуванні бібліотечними справами. А про те серед засобів, які можуть сприяти розвиткові цих справ,

якраз засада діяльної участі населення, або засада громадськості, і повинна зайняти відповідне місце в практиці наших бібліотек, як вона зайняла досить почесне місце в інших країнах.

Переведення цієї засади здійснюється в виді Бібліотечного Т-ва, яке складається з представників місцевої інтелігенції, робітників, селян і дорослих читачів бібліотеки, чи в виді Бібліотечної Комісії при Т-ві „Просвіта“. Бібліотечне товариство або комісія, що до завідування бібліотечними справами цілком самостійні: вони обирають раду товариства чи комісії, означають діяльність ради особливою інструкцією, встановлюють умови користування книжками та часописами, вживають заходів для збільшення видатків на утримання бібліотеки і т. д.

Але, може, де хто скаже, що притягнення малоосвіченого населення, яким переважно є наше селянство, до керування культурною установою зле відібеться на самій справі. Мені здається, що засада громадськості містить сама в собі таку культурну засаду, яка надасть життя і міцність кожній справі, що на ній ґрунтується.

Забезпечення бібліотек фаховою обслугою, розуміється, не може бути здійснено негайно щодо всіх бібліотек: ми поки що занадто мало маємо спеціалістів в бібліотечній справі, щоб можна було надавати цій засаді безумовне значіння. Крім того, нема підстави удержувати спеціального бібліотекаря для бібліотеки, яка обслуговує незначну кількість читачів. У всякому разі не слід ставити яких-небудь перешкод праці народніх учителів на користь просвіти серед громадянства і тим усувати вчителя від народу, серед якого він живе та духові потреби якого звик в міру своїх сил задовольняти.

Але висловлюючись за можливість сполучення в одній особі обовязків учителя і бібліотекаря,

Я одночасно висуваю рішучу умову, щоб, перш за все, це сполучення було вільним, по друге, праця за керування бібліотекою належно оплачувалася.

Що торкається спеціальної підготовки бібліотекарів, то вона набувалася у нас поки що лише на короткочасних курсах, які утворювалися в Києві Міністерством Освіти, починаючи з 1917 року, та в Київському Фреблевському Інституті, де щорічно викладався курс бібліотекознавства.

Для об'єднання працівників в бібліотечній справі в Києві в кінці 1918 року було утворено „Всеукраїнське Бібліотечне Товариство“, яке мало не меті допомагати розвитку бібліотечної справи та поліпшенню становища бібліотекарів на Україні з боку їх підготовки, добробуту та умов праці. На кінець, в кінці 1918 року в Києві повинен був відбутись Всеукраїнський З'їзд бібліотекарів. Але на перешкоді всьому цьому стали події, які звели на нівець всю працю, покладену на підготовку Всеукраїнського Товариства бібліотекарів та Всеукраїнського З'їзду бібліотекарів.

І тільки в останній час починає відживати те, що було зруйновано або затримано в своєму розвитку. Так, з осені 1922 р. утворився в Києві Науковий Інститут Українського Книгознавства, який ставить, між иншим, своїм завданням складати наукові бібліографії з різних галузей знання, видавати книжки та часописи з поля книгознавства. В 1923 році при цьому ж Інституті засновано курси книгознавства для підготовки працівників у всіх галузях книгознавства. Ним же видається журнал „Бібліологічні Вісти“, присвячений, між иншим, справам бібліотекознавства.

Зазначені вище чотири основні засади улагодження бібліотечної справи, на мій погляд, можна звести до одного кличу: повне здійснення засади

загальної доступності бібліотек до населення. Нехай здійсниться і у нас той клич, який висловила одна з американських держав: „Громадські бібліотеки потрібні остільки-ж, як і громадські ліхтарі!“.

ЛІТЕРАТУРА-

1. *Биковський, Л.* Замітки про книгознавство та книго-вживання. Подєбради, 1923.

2. *Стропало, С.* Основные вопросы внѣшкольного образования. Москва, 1913.

3. Труды I-го Всероссійскаго съѣзда по бібліотечному дѣлу. СПб. 1912.

4. Труды I-го Общеземскаго съѣзда по народному образованию. Москва, 1912.

VI.

Бібліотека та її обстановка.

Помешкання бібліотеки та її мебля. Оправа книжок. Гігієна книжок. Забезпечення бібліотеки від пожежі.

Яких би розмірів не була бібліотека, вона мусить мати окреме помешкання. Розуміється, мрією кожної бібліотеки є власний будинок, але, на жаль, ця умова поки що залишається мрією, далекою до здійснення.

На загал народні бібліотеки містяться в школі або якій-небудь хаті, зовсім не пристосованій до завдань бібліотеки.

При відкритті бібліотеки, або перенесенні її з одного помешкання в друге не доводиться цілком додержуватись тих умов, яких вимагає гігієна бібліотечного помешкання. Треба мати на увазі, що домовласники не дуже охоче наймають помешкання під бібліотеки: по-перше, бібліотека небезпечна з боку пожежі, бо книжки дуже палкий матеріал; по-друге, вона приваблює до себе ба-

гатьох одвідувачів, а це псує підлогу або долівку, сходи і т. и.

Коли бібліотека будується в спеціальному помешканні, то воно повинно бути звичайного стилю, але одночасно красивим, — нехай своїм зовнішнім виглядом тішить зір і відповідає національному почуттю.

Але я буду виходити з того становища, що бібліотека міститься в помешканню, яке не будувалось спеціально під бібліотеку. Все ж таки й воно повинно задовольняти деякі вимоги гігієни. Перш за все бажано, щоб помешкання в цілі забезпечення від пожежі було крите залізом, а стіни було обмуровано цеглою або каменем. Що торкається розміру помешкання та кількості кімнат для бібліотеки, то це питання залежить від кількості книжок і читачів, але, як основу, можна визначити, щоб помешкання бібліотеки-читальні мало не менш двох кімнат, — одну для книгозбірні та випозичальні, другу — для читальні.

Коли ж при бібліотеці є читальня, то виникає потреба окремої роздягальні, де б читачі мали можливість вішати свою одягу; тут же слід мати умивальницю для того, щоб одвідачі читальні помили собі руки раніш, ніж взятися за книжку.

Як б не було помешкання, все ж таки необхідно надати йому де який затишок та красу. З цією метою слід розвісити по стінах портрети письменників і учених, малюнки, мапи, уквітчати стіни вінками із зеленого барвінку, прикрасити двері й вікна рушниками і т. д. Нехай в бібліотеці одвідач її найде те, чого бракує в його хаті. Бажано також мати на вікнах квітки, а догляд за ними можна доручити дітям — маленьким одвідачам бібліотеки. *

Що торкається меблів, то тут перш за все

необхідно зупинитись на книжних шафах або на полицях.

В старі часи дуже вперто панувала думка, що гігієна книжок потребує зачинених шафів, по можливості без скла, зі звичайними дерев'яними дверцями, а як зі шклом, то воно мусить бути пильно завішане полотном. Тепер цей забобон вже рідко захищається, бо найгігієнічною мебелю для книжок вважаються тепер відкриті полиці без дверцят.

В тій разі, коли бібліотека не має окремого помешкання, а міститься, наприклад, в чайній або клясній кімнаті, то для забезпечення книжок від втрати можна заставляти кожну книжну полицю по зачиненні бібліотеки дошкою, яка з боку замикається на колодку.

Як що для книжок робиться книжна шафа, то слід виготовити її так, щоб вона була без скла, а цілком із дерева та, крім того, без розсувних дверець, бо вони тільки перешкоджають виймати книжки, які знаходяться як-раз біля створів дверець. Краще всього для більш менш великої бібліотеки мати відкриті полиці двобічні, які уявляють з себе зєднання двох полиць, — одна притуляється до задньої стінки другої. Замість задніх стінок в полицях посередиві бокових стінок вбивається планочки, щоб книжки не випадали за полиці. Розмір полиць повинен бути такий, щоб з одного боку, можна було без драбини доставати книжку з горішньої полицки, з другого боку, — щоб полицки під вагою книжок не перегиналися. Через це полиця має бути заввишки не більш, як в 3 аршина (2 метри) і завширшки не більше, як два аршини ($1\frac{1}{2}$ м.). Полички мусять бути рухомими, с. т. спускатись, і підійматись відповідно до розміру книжок. З цією метою в стін-

ках полиці маються заруби ; в заруби вкладаються планочки, на які приміщуються полички.

Щоб полички не були хисткі, заруби мусять бути в бічних стінках рівнобіжні. Нижню поличку слід робити трохи вище інших для того, щоб на ній містити часописи та книжки великого розміру.

В тих бібліотеках, де книжок дуже багато, а помешкання для книгозбірні невеличке, то для того, щоб вигадати місце для книжок, слід розділяти книжки по розміру та розставляти їх по поличках не тільки відповідно до відділу систематичного каталогу, але й відповідно до їх розміру. Розміри можуть бути такі: октав (вісімка) 8° (16 стор.) — до 25 сантимет., кварта (ч. ертка) 4° (8 стор.) до 35 сантимет. і фоліо — (розмір цілого аркуша) — 2° (4 стор.) вище 35 сантимет. В гевеличкій бібліотеці краще всього розставляти книжки по черзі чисел кожного відділу систематичного каталогу, при чому вкінці кожного відділу необхідно залишити вільне місце, як запас для тих книжок, що будуть надалі впливати в бібліотеку. Книжки на поличках обовязково слід розставляти в одностінь, бо инакше буде нелад та втрата зайвого часу, коли доведеться виймати або ставити на місце книжку, яка, згідно зі своїм числом, займалаб місце в задньому ряду.

Щоб скінчити питання про обстанову бібліотеки, додаю, що в випозичальні повинен знаходитись стіл і стілець для праці бібліотекаря, а в читальні стіл такого розміру, щоб кожний читач мав для себе досить місця, а також стільці або лави для читачів.

Кожна книжка, яка видається на руки читачеві, повинна бути в оправі. Цього потребує не тільки вимога ошадности — в оправі книжка довше обслуговує читачів ніж неоправлена

книжка, — але й пошана до книжки. Віддавна існує звичай вкладати книжку в оправу зі шкіри, полотна або бібули; то належало на Україні до мистецтва „інтролігаторського“.

Печерська Лавра до останнього часу захувала певну традицію, так що в деяких її оправах зберігається національний дух нашого старого інтролігаторського мистецтва. Необхідно виховувати серед читачів пошану до книжки; засобом для цього може бути придання книжці належного зовнішнього вигляду, памятаючи, що чим більше охайности, більше пошани до книги, то тим більше культурної роботи зробить і сама книжка. Але тепер так дорого коштує оправу, що приходиться дешеві книжки зовсім не давати в оправу, а зберегати їх в так зв., обгортках, куди вкладаються неоправлені книжечки при видачі їх читачеві.

Дуже бажано було б, щоб книжки опраправлялися на місці знаходження бібліотеки, бо цим можна заощадити на витратах, як через те, що в селах і малих містах оправу коштує дешевше, ніж у великому місті, відкіль доводиться виписувати книжки, так і через те, що вартість пересилки книжок залежить від ваги посилки, с. т. пересилка книжок в оправах, розуміється, обійдеться дорожче. На великий жаль, не скрізь маються скільки-небудь путящі інтролігатори, а тому доводиться або купувати книжки в оправі або доручати оправу книжок в місці їх набуття.

Раніш, ніж видати книжку до оправу, треба умовитись з інтролігатором про ціну оправу в залежности від її якості (хребет зі шкіри, полотна), розміру книжки, і по умові з ним скласти цічник, якого й додержуватись надалі при замовленнях.

Де б не провадилась оправу книжок, слід поставити за правило — не сполучати ріжні книжки

під одною оправою, бо це вносить плутанину при перевірці бібліотеки та відбивається на докладності запису прочитаних читачами книжок. На жаль, в наших народніх бібліотеках таке сполучення — звичайне явище.

Коли бібліотекар дає інтролігаторові книжки до оправи, то він мусить записати назвиска їх в окремому зшиткові, зазначивши, крім того, в яку саме оправу кожна книжка дається та коли інтролігатор взяв роботу. При одержанні книжок від інтролігатора бібліотекар в тому зшиткові зазначає, які книжки повернуто, а також пильно перевіряє роботу інтролігатора, — звертає увагу на таблиці, малюнки, мапи і т. и., — чи все це знаходиться на своєму місці.

Бібліотечні книжки з попсованими палітурками не слід видавати читачам, поки не будуть оправлені. Невеличкі поправи, як, наприклад, під клейка сторінок провадиться самим бібліотекарем, для чого потрібно мати в бібліотеці клей та провірний папір, щоб склеювати розірвані сторінки, — крізь такий папір легко читати надруковане.

Книжка, як кожна істота, підлягає загальним законам життя. Життя книжки може бути і довголітнім, і коротким в залежності в значній мірі від зовнішніх умов. Через те в бібліотекознавстві відповідне місце займає й гігієна книжок, бо порушення приписів гігієни зле відбивається на становищі книжки, — вона хоруге завдяки тому, що заводяться в ній бактерії, які підточують її істоту. Вивчення заходів боротьби з хворобами книги має велике значіння для збереження бібліотеки.

Книжки хоріють не тільки в вогкому і темному помешканні, де заводяться в них ріжні дрібновидні сотворіння. Частіш хоріють книжки в тем-

них бібліотеках або таких, де вікна обернуті на північ, хоча б ці помешкання і не були вогкі.

Де-які дрібновидні сотворіння, попадаючи в книжку, цілком її знищують. Таку книжку необхідно зняти з полицки, гарненько вичистити слабкі сторінки від плями, яка легко здіймається ножиком; після того книжку слід розкласти на рядні проти сонця або на печі, щоб висохла, а ту полицку, де містилася книжка, та стінки полиці необхідно добре промити горячою оливою. Як що стінка, у котрій стоїть книжна полиця або шафа, вогка, то потрібно відсунути їх од стінки.

Крім згаданих бактерій, велику шкоду книжкам роблять особливі плісні (цвіль) і маленькі павуковаті мільги (Асагіпа), які завопяяться у вогкому помешканні, а також де-які комашки, як, т. зв., цукрова рибка та міль, які, навпаки, розводяться в занадто сухому помешканні. Для боротьби з цими шкідниками необхідно усунути ту причину, що породжує їх.

Накінець, треба памятати, що ворогом книжки є також миші, а тому необхідно вживати відповідних заходів для того, щоб позбавитись мишей, як що вони завелися в помешканні бібліотеки.

В боротьбі з усякими ворогами книжки найкращим засобом є повна чистка бібліотеки раз або двічі на рік. Таку чистку краще всього робити літом, коли наші народні бібліотеки перестають працювати. Необхідно, щоб чистіння книжок виконувалося під доглядом бібліотекаря. Книжки здіймаються по черзі з полицок і гарненько вибиваються, а полицки витираються вогкою шматкою. Підчас чистіння бібліотеки вікна мусять бути відчинені. Книжки ставляться на місце тоді, коли вогкість остаточно висохне, бо инакше заведеться цвіль. По скінченню всієї чистки потрібно вимити

підлогу або вимазати долівку, вичистити вікна та двері.

В наших бібліотеках не рідко буває, що книжки повертаються від читача, в хаті якого була заразлива хвороба (тиф, шкарлатина, діфтерія та ин.). Коли бібліотекар знає про цей випадок, то він повинен наказати читачеві — спалити бібліотечну книжку, як що в хаті читача не була зроблена належна дезінфекція.

Треба також мати на увазі, що, як встановлено лікарським розслідуванням, сухітничі заразки знаходяться для себе добрий ґрунт в пошарпаних і заляжених книжках. А тому необхідно поставити читачам за правило, яко можна бережно обходитись з книжками та ніколи не слинити пальців, коли доводиться перевертати сторінки. Добре роблять бібліотеки, коли ці правила поводження з книжкою, в цілі збереження здогоя як книжки, так і самого читача, наліплюють на задній сторінці обгортки чи наголовка. (Див. зразок тексту такої наліпки в кінці цієї книжки).

Хорість та недовговічність книжок залежить також від хемічних складових частин паперу, і в сучасний момент питання про боротьбу в підроблюванням паперу повинно зайняти теж не останнє місце в бібліотекознавстві.

Підчас чистіння книжок слід зайнятись нищенням тих шкод, які мають в них з'являтися завдяки недбалому відношенню читачів до книжки, а саме, написи, зроблені олівцем, стираються гумою; плями з атраменту вибираються цитриною. Масляні плями счищаються крейдою, яку треба стовкти та насипати на плями на де-кілька годин і т. д.

Нарешті, треба сказати, що життя книжки, як і людини, необхідно забезпечувати, — розуміється, від вогню, для чого необхідно забезпечити

не тільки помешкання бібліотеки, але й майно її, якому ведеться опис в особливому списку бібліотеки.

Для охоронення бібліотеки від пожежі необхідно завше мати в бібліотеці на поготові яке-небудь приладдя, щоб загасити пожежу, наприклад, вогнегаситель (стіжок з вугільним квасом) або відро з водою, а то краще — скриньку з піском, бо пісок, гасючи вогонь, не так псує книжки, що зберіглися від вогню, як вода. Крім того слід поставити в обовязок не курити в помешканні бібліотеки. Лямпи в бібліотеці мусять бути висячі. Необхідно також звертати увагу на те, як топляться печі.

Література.

1. *D-r E. Jaeschke*: Volksbibliotheken. Leipzig, 1907.
2. *Л. Хавкина*: Библиотеки, их организация и техника. СПб. 1911 г.
3. *Проф. К. Щирецький*: Наше стародавнє інтролігаторство, „Книгарь“, ч. 17. Київ.

VII.

Техніка бібліотечного діла.

Інвентарний, систематичний, абетковий (азбучний) і річевий каталоги. Системи поділу книжок. Картки читача та книги. Записи по читальні.

Добре поставлена техніка бібліотечного діла має велике значіння: вона не тільки дає змогу бібліотекареві швидко розбиратись в виникаючих повсякчас питаннях, не тільки зберігає книжне майно від втрати, допомагає читачеві якомога краще користуватись бібліотекою, — вона зявляється немов зеркалом становища бібліотеки в кожну хвилину та духових попитів читачів даної бібліо-

теки. Щоб можна було в кожную хвилину легко і докладно зясувати становище книжного майна в бібліотеці, необхідно вести, т. зв., інвентарний катальог, або, для скорочення, інвентар. В інвентар повинна вписуватися кожна книжка, не тільки куплена, але й дарована — в поглядку впису її до бібліотеки. Інвентар стає як би історією бібліотеки, показуючи зріст книжного майна рік за роком, загальну кількість книжок, що вступили в склад бібліотеки за той чи інший час, вартість окремих книжок і взагалі всієї бібліотеки.

Інвентар уявляє з себе зшиток в розмірі аркуша паперу та містить в собі де кілька переділок, які заповнюються бібліотекарем, як тільки книжки вступають до бібліотеки. Додаю при цьому зразок інвентарного катальогу.

Вважаю необхідним дати пояснення до кожної переділки:

1) Число по черзі. В цю переділку записуються числа книжок по черзі вступу їх до бібліотеки. Інвентарне число книжки зазначається атраментом на головці книжки (це перша сторінка за обгорткою або оправою) вгорі, але не так високо та близько до її боків, щоб цей напис не був обрізаний, коли доведеться оправляти книжку. Необхідно мати на увазі, що інвентарне число надається кожному твору, з кількох би томів він не складався. Наприклад, твори Т. Шевченка вид. „Української Накладні“ в пяти томах повинні мати одне число. Але коли мається в бібліотеці та-ж сама книжка, хоча б одного видання, в де-кілька примірниках, то кожна книжка повинна мати окреме число в інвентарному катальозі. Вступ журналів та часописів біжучого року, а також книжок, що входять по підписці, — с. т. не разом всі томи а випусками через де-який час, — зазначається

Нс тчп

Число по черзі	Час вступу	Автор і назва книжки	Кількість томів	Ціна книжки		Ціна палітурки		Число систематичного каталогу	Примітка
				карб.	коп.	карб.	коп.		
183	19 7 25/XI	Шевченко. Кобзар .	1	—	75	—	20	II/19	По обра- хунку Т-ва
184	"	Єфремов, С. Історія україн. письменства .	1	5	50	1	50	III/12	„Друкар“ від 20/XI.
185	"	Грінченко. Під тихими вербами	1	—	75	—	50	II/20	Подарована
186	28/XI	Грушевський, М. Історія України	1	5	—	2	—	IV/15	таким-то.

раніш в окремому зшиткові, і лише по скінченню року для часописів або після вступу останнього тому видання по підписці вписуються ці книжки в інвентарний катальог з зазначенням відповідного чергового числа.

2) В другій переділці зазначається, коли саме вступила до бібліотеки кожна книжка. В нашому прикладі — перших три книжки записано бібліотекарем 25 листопаду 1917 року, а четверта 28 того ж листопаду.

3) В третій переділці зазначається автор і назва книжки. Цей напис робиться цілком з обгортки або наголовку книжки. Поперед пишеться прізвище автора, а далі ставиться початкова літера його імення.

4) В четвертій переділці зазначається, зі скількох томів складається даний твір.

5) Далі йдуть переділки, в яких зазначаються ціна (означена та дійсна) книжки і ціна оправи.

6) Переділка з числом систематичного каталогу не заповнюється, поки не складений систематичний катальог, про що розмова буде йти далі.

7) Накінець, в останній переділці зазначається, яким чином вступила кожна книжка — чи вона куплена чи дарована. Тут же зазначається той випадок, коли книжка зовсім вийшла зі складу бібліотеки через втрату або знищення (напр., коли в хаті читача була заразлива хвороба).

Окрім інвентарного каталогу повинен бути в бібліотеці систематичний катальог, який має своїм завданням — дати можливість кожному читачеві довідатись, які твори маютьесь в бібліотеці з окремих галузів науки й мистецтва.

Кількість відділів систематичного каталогу може бути різна, але в невеликій бібліотеці вона, розуміється, не мусить бути велика.

Поділ книжок по відділах необхідний як для того, щоб поповнювати бібліотеку по певній системі, так і для того, щоб дати читачеві можливість орієнтуватись, які саме книжки маються з кожної галузі знання.

Уже в 14. віці була визнана необхідність поділу книжок, з того часу безперервно працювала думка учених про утворення більш доцільного поділу. В початку ХХ. віку налічувалось більше 130 систем поділу. Є багато систем, складених на підставі тих або інших засад; є системи, які ґрунтуються на тому або іншому філософічному укладі, що поділяє явища світового життя в певній послідовності. Розуміється, нема можливості обговорити тут всі ці системи.

Невеликій бібліотеці можна поручити, так зв., літерний поділ, який визначається тим, що кожний відділ зазначається першою літерою своєї назви. Цей поділ є легкий для запам'ятування. Ось він: А — Альманахи, енциклопедії, словники, календарі та інші видання, Б — Богословіє, В — Виховання й навчання, Г — Географія та мандрівки, Д — Дитячі книжки, Ж — Журнали й часописи, З — Законознавство та суспільні науки, І — Історія та життєписи, К — Красне письменство, М — Медицина та ветеринарія, П — Природознавство, Р — Рукомесла та прикладні науки, С — Сільське господарство, Т — Театр і мистецтво, Ф — Фільософія.

Але бувають такі невеличкі бібліотеки, для котрих і ця система буде дуже складною, через що можна зменшити кількість відділів до 10; напр. I — Релігія, II — Красне письменство, III — Історія письменства, IV — Історія й життєписи, V — Географія та мандрівки, VI — Медицина, VII — Сільське господарство та рукомесла, VIII — Законознавство і суспільні науки, IX — Природознавство,

Х — Журнали, словники й т. и. При цій системі дитячі книжки розносяться по відповідних відділах.

Нарешті, зупинюсь ще на одній системі, яка все більш знаходить приложення і в невеличких бібліотеках. Ця система зявляється міжнародньою та зветься десятичною тому, що вона складена на підставі законів десятичної системи числення. Згідно з цією системою, яку вигадав бібліотекар Нью-Йоркської бібліотеки Дюї (M. Dewey) 1873 р., повний обсяг людського знання поділяється на десять відділів, які зазначаються знаками від нуля до дев'яти. А саме: 0 — Загальні твори (словники, енциклопедії т. и.), 1 — Фільософія, 2 — Релігія, 3 — Суспільні науки, 4 — Мовознавство, 5 — Природознавство, 6 — Прикладні науки, 7 — Мистецтво, 8 — Красне письменство, 9 — Історія та географія. Кожний відділ поділяється, з свого боку, на десять підвідділів, кожний підвідділ на десять частин і т. д. Кожна книжка відзначається числом, в якому перший знак з лівого боку відповідає відділу, другий підвідділу, третій — частині. Таке число зветься індексом; напр., 5 — Природознавство — поділяється на такі підвідділи: 1 — Математика, 2 — Астрономія, 3 — Фізика, 4 — Хемія, 5 — Геольогія, 6 — Палеонтольогія, 7 — Біольогія, 8 — Ботаніка, 9 — Зоольогія. З свого боку математика поділяється на десять частин: 1 — Аритметика, 2 — Алгебра, 3 — Геометрія, 4 — Тригонометрія і т. д. Значить кожна книжка по аритметиці буде мати індекс 511 (с. т. 5 відділ, 1-й підвідділ, 1-а частина *).

Ця десятична система прийнята також Міжнароднім Бібліографічним Інститутом (в Брухселі),

*) Короткий виклад цієї системи з таблицями та абетковим покажчиком можна знайти в книжці Юр. Іванова-Меженка „Міжнародня децимальна бібліографічна клясифікація“ Київ, 1919 р.

який переводить величну роботу — занесення на картки систематичного каталогу всесвітній літературний витвір від часів винаходу друку до останнього часу на всіх мовах і всіх країнах. За недорогою платню Інститут надсилає бажаним виписки з бібліографії того чи іншого питання на різних мовах.

Якби не була система, кожна книжка повинна бути записана на скрему картку (розмір її 12,5×7,5 сант.) такого змісту:

Шифр.
Інв. ч.

Автор. ....

Назва .....

.....

Видавець .....

Рік вид. .... місце вид. ....

Число сторінок ..... кількість малюнків .....

Ціна ..... карб. .... коп.

Кожна картка пишеться принаймні в 2 х примірниках, хоч бажано було б в 3 х примірниках: два — для систематичного каталогу, а одна — для алфавітного.

Картка заповнюється так: перш за все, пишеться виразно автор, а потім перша літера його імення, потім назва книжки та видання (або видавництва), рік і місто видання, кількість сторінок і малюнків на окремих сторінках, вартість книжки

(означена). В горі зазначається шифр (про це мова буде далі) і інвентарне число, під яким ця книжка зазначена в інвентарному катальозі.

Як що книжка не має назви автора, то зазначається прізвище редактора; нпр.: Крижановський, І. (ред.). Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання. Вид. Департ. Позашк. Освіти. Рік вид. 1918. Місце вид. Київ. Кількість сторінок 175 + 3. Ціна 3 карб. 50 коп.

Як що книжка складена двома або трьома авторами, то на першого автора пишеться картка так, як зазначено вище, а на другого і третього складаються картки з зазначенням тільки прізвища, а далі робиться вказівка на першу картку. Напр., Антонович, В. і Драгоманов, М. Историческія пѣсни малорусскаго народа (далі зазначаються всі відомости про видавця, рік видання і т. д.). Друга картка складається так:

Драгоманов, М. див. Антонович, В. і Драгоманов, М. — Историческія пѣсни малорусскаго народа.

Коли прізвище автора зовсім не вказане, то в тому місці, де зазначено прізвище автора, ставиться де-кілька крапок в квадратних дужках [.....]. Колиж удасться потім встановити прізвище автора, то на місці крапок вписується прізвище.

Коли в одній оправі знаходиться де-кілька книжок, то на кожному з них складається окрема картка; на полиці так оправлена книжка займає місце в тому відділі, який відповідає першій назві цієї книжки.

Для чергових видань складається одна картка для кожного журналу за всі роки, при чому при зазначенні назви журналу на картку записується раніш іменник, а потім прикметник, — напр.: „Старина Київская“.

Скажемо, що в бібліотеці ведеться поділ книжок по літерній системі. Ознака того, до якого відділу належить книжка, має назву шифра. Напр.: книжка Т. Шевченка „Кобзарь“ буде зазначена шифром К, бо ця книжка належить до красного письменства. Треба додати, що в кожному відділі означення числом книжок починається з першого числа. Як що „Кобзарь“ має чергове число по відділу красного письменства, напр.: 19, то шифр цієї книжки буде К 19. Оцей самий шифр і зазначається в тій переділці інвентарного каталогу, котра залишилась поки що не заповненою, а також зазначається на картці книжки та, крім того, на наголовці самої книжки під інвентарним числом, напр., так: 183/К 49, що показує, що ця книжка записана в інвентарний каталог під числом 183, а в систематичному каталозі має шифр К 49.

Як що поділ книжок ведеться по десятичній системі, то шифр складається з індекса, а під рисою пишеться чергове число книжки, за яким вона зазначена в своєму відділі. Напр.: задачник Чепіги буде мати такий шифр: 511/42, що свідчить про те, що ця книжка належить до арифметики і занесена в систематичний каталог за 42 числом.

Що до шифрів треба додержуватись деяких приписів. А саме, в тих творах, що мають декілька томів, або в повній збірці творів одного автора з кількох томів, кожен том має окремий шифр. Подвійні примірники мають одну картку та спільний шифр, але, як уже раніш було сказано, кожен такий примірник має окреме інвентарне число, через що на картці необхідно зазначити всі відповідні інвентарні числа. Напр.: в бібліотеці мається три примірники першого тому оповідань М. Коцюбинського, які записано в інвентарному каталозі під

числами 95, 115 і 342, то на картці це буде зазначено так: шифр К 42/Інвен. ч. 94, 115, 342.

Шифри зазначаються на хребтах книжок на паперовій наліпці (такі чисті наліпки продаються в паперових крамницях), на якій нумератором або атраментом виразно зазначається відповідний шифр. Книжки на полицях розставляються по відділах і по черзі згідно з їх шифрами.

На наголовці книжок необхідно ставити печатку бібліотеки; слід також ставити печатку на 17 сторінці і на окремих малюнках задля того, щоб читач посоромився вирвати малюнки, або привласнити собі книжку, бо печатка свідчить, кому належать книжка й малюнки.

Після запису книжки в інвентарний каталог та на картку, книжка повинна бути видана інтролігаторові, як що вона без оправи.

Картки книжок мають зберігатись в окремій коробці, яка по широчині і глибині відповідає розміру карток. Картки, перш за все, розміщуються по відділах, і кожний відділ відокремлюється від другого чистою карткою декілька більшої височини, і на цій картці зазначається назва відділу, котрий починається за цією карткою. Далі, в кожному відділі картки розміщуються по алфавіту авторів. Як що мається декілька книжок одного автора, то картки розміщуються по алфавіту назв книжок цього автора. Автори з одним прізвищем ідуть по алфавіту імен, а автори без означення імен ставляться раніш тій, який має означення імення.

Напр.: картки, де зазначено Левицький Ів., повинні міститись раніш карток, де зазначено Левицький М. Всі картки разом складають картковий систематичний каталог, який повинен бути в двох

примірниках, один — для користування бібліотекаря, другий — для читачів.

Крім того, для користування читачів потрібно мати систематичний катальог надрукованим, щоб кожний читач мав можливість придбати його собі за окрему платню. Зміст такого каталогу може бути такий :

Старицький, М. Поезії. К. 1908. К. 95.

Стефаник, В. Дорога. Л. 1901. К. 147.

Стороженко, О. Оповідання. В. І-й. Л. 1901. К. 32.

(Прізвище автора, перша літера імення, назва книжки, місто і рік видання, а далі шифр).

Крім інвентарного та систематичного каталогу: булоб дуже бажано мати на окремих картках азбучний*), а також річевий катальог (по окремих питаннях) для всіх відділів, крім красного письменства.

Картки для цього каталогу складаються так само, як і для систематичного, тільки в горі над автором зазначається та підкреслюється назвиско того питання, яке обговорює дана книжка. Напр.:

Самоврядування.

Шифр С. 21.

Інв. ч. 358.

Автор: *Бойко, В.*

Назва: *Земства і Народні Управи.*

Видавець: _____

Рік вид.: _____ місце вид.: _____

Кількість стор.: _____ кількість малюнк.: _____

Ціна: _____ карб. _____ коп.

*) Бретий примірник карток складає азбучний катальог: всі картки, незалежно від того відділу, до якого належать книжки, розміщуються по алфавіту авторів або назв творів, коли прізвище автора не зазначено.

В цій картці можна обмежитись тільки означенням автора, назви книжки, шифра та інвентарного числа, а всі інші відомости знайдуться, як буде потреба, в картці систематичного каталогу. Картки річевого каталогу теж містяться в коробці, де вони розставляються в алфавітній черзі по питаннях. Напр.: „Війна“, „Військо“, „Віра католицька“, „Віра лютеранська“, „Віра православна“ і т. д.

Систематичний і річевий каталоги мають велике значіння для читачів, і через те бібліотекар повинен звернути увагу на їх складання. Отже складені інвентарний, систематичний і річевий каталоги; книжки переплетено і розставлено по полицях. Тепер можна відкрити двері для читачів. Як же оповістити читачів про відкриття бібліотеки, та як ми їх зустрінемо?

Перед відкриттям бібліотеки необхідно прикласти всі старання до того, щоб населення було як найширше ознайомлене з днем відкриття бібліотеки, умовами вступу в члени бібліотечного товариства, як що воно існує при бібліотечі, і т. д. В цій справі до речі будуть не тільки належні відомости в місцевих часописах та в окремих оголошеннях, але й живе слово на спеціальних зборах громадянства (вічу) про значіння бібліотеки, як культурного чинника. Самому відкриттю бібліотеки треба надати урочистий характер, як святу культури.

Після відкриття бібліотеки можна приступити бібліотекареві до виконання своїх безпосередніх обов'язків — знайомства з читачем.

Перш за все бібліотекар мусить запитати читача про його імя, прізвище, освіту, працю та адресу. Не слід вдаватись в подобиці при цьому опросі, а, навпаки, необхідно обмежитись тільки тими за-

питаннями, які є істотними для бібліотечного діла та зовсім не зачіпають особистих сторін читача. Через те не слід розпитувати його про віру, родинне становище, с. т. жонатий чи вдовець, удова чи дівчина, а також і про вік читача. Необхідно пам'ятати, що бібліотекар повинен приваблювати читача до бібліотеки, а тому не мусить затримувати його під час заповнення картки читача, щоб не викликати з його боку справедливого докору. Та картка читача, яку я пропоную, обмежується лише такими відомостями: імя, по батькові, прізвище, вік (приблизний; слід ділити читачів на такі громади: діти — до 13 років, підлітки — до 17, дорослі — до 50 та старі понад 50), яка його праця, яку школу він скінчив, або де вчиться; як що самоук, то це підкреслити, нарешті, де мешкає. (Див. в додатку зразок на окр. сторінці.)

По заповненню картки необхідно вписати читача в зшиток, де записуються всі читачі по черзі їх вступу до бібліотеки, і те число, під яким він записаний, зазначається на його картці.

Читач одібрав собі книжку — сам чи на поручення бібліотекаря. Необхідно зазначити в картці, коли і що саме взяв читач. Коли читач повертає книжку, то це теж зазначається в окремій переділці.

Картки читачів можна зберігати в коробці, або на залізних дужках, які прикріплюються до дощечки. Дужки можуть бути замінені, т. зв., регістратором, який можна набути в кожній паперовій крамниці.

В багатьох бібліотеках картки читачів ведуться не по картковій системі, а записуються в окремій книжці, в котрій для кожного читача призначається окрема сторінка. Книжна система має ті хиби, що по заповненню сторінки, яка призначена для читача,

продовження її переходить уже в інше місце книжки, а це ускладнює статистичний підрахунок тих відомостей, що торкаються читача. Навпаки, карткова система значно полегшує підсумок цих відомостей, бо дозволяє гуртувати картки по різних ознаках, як це буде видно далі, коли буду викладати про статистику бібліотечної справи.

Картка читача дає відповідь на запитання про те, хто він по освіті, по своїй праці, чи близько він жиє від бібліотеки, що він взагалі читав, і які саме книжки знаходяться у нього в дану хвилину. Та цього мало: техніка запису повинна бути такою, щоб вона давала відповідь також і на такі запитання — чи є зараз в бібліотеці та книжка, яку бажає взяти читач, а коли її нема, то у якого читача вона знаходиться, коли цей читач взяв її, с. т. коли, можна гадати, вона повернеться до бібліотеки, і, нарешті, скільки разів кожна книжка читалася на протязі того чи іншого часу.

Відповідь на такі запитання дає картка книжки.

Картка книжки — це, можна сказати, паспорт книжки. Вона уявляє з себе звичайну картку невеликого розміру (напр.: 9 + 12 см), де зазначається назва книжки та її шифр. Уся остання частина картки поділяється на переділки: в одній зазначається число читача, що взяв книжку, в другій — умовними знаками зазначається, яке вражіння зробила книжка на читача (напр. + зазначає, що книжка дуже вподобалась читачеві, — зазначає, що книжка не цілком задовольнила читача, с. т., як кажуть, „так собі“, 0 — означає, що книжка зовсім не вподобалась читачеві).

Коли читач повертає книжку, то число його, що було зазначено в переділці, закреслюється.

Картки книжок розставляються по їх шифрах і теж зберігаються в коробці.

Як що книжка дана до оправи або зовсім втрачена, то відповідна її картка виймається з коробки і зберігається окремо, поки не повернеться книжка від інтролігатора або знайдеться книжка, а не то, поки не буде придбаний інший примірник тієї ж книжки.

При замовленні читачем тої чи іншої книжки*) бібліотекар звертається до картки цієї книжки, яка свідчить, де знаходиться книжка, — в бібліотеці чи на руках читача. Як що потрібно знати, у кого саме знаходиться та книжка, якої зараз нема в бібліотеці, чи швидко вона може повернутись, — бібліотекар має можливість довідатись про це, звернувшись до картки читача, за яким лічиться ця книжка. І нарешті, простий підрахунок кількості чисел читачів по картці книжки свідчить, скільки разів на протязі того чи іншого часу книжка була на руках читачів та яке взагалі вражіння зробила вона на них (підрахунок умовних знаків), а які книжки зовсім не брались читачами. Картки книжок, крім тої вигоди, що вже зазначено, дають ще одну, а саме дають можливість робити перевірку книжок в бібліотеці в кожну хвилину. Перевірка робиться так: одна особа виймає з коробки картку за картою, і коли в картці не зазначено, що книжка знаходиться у читача, то мусить бути на полиці в бібліотеці; друга особа знаходиться при полицях і стежить за тим, чи відповідають відомости карток книжок дійсності. Картка книжки має таку форму:

---

*) При замовленні книжки читач мусить назвати бібліотекареві її шифр, який зазначено на відповідній картці систематичного каталогу.

Куліш, П.
Оповідання.

II. 195.

24	+						
31	+						
12	-						
48	+						
5	0						
32	+						
7							

Таким чином ця картка зазначає, що книжка П. Куліша „Оповідання“ до сього часу читалася сім раз; тепер вона знаходиться у читача, який записаний під числом 7. Ця книжка вподобалася 4-м читачам, одному не дуже вподобалась, а одному зовсім не вподобалась.

В деяких бібліотеках дають ще на руки читача передплатну книжку або картку, в якій записується, коли яка книжка видана йому, для того, щоб він сам слідкував за терміном повернення книжки та не змішав бібліотечні книжки зі своїми. Але мені здається, що в цьому потреби нема, бо читачі народніх бібліотек змішати бібліотечні книжки з власними, коли вони їх мають, не можуть, якщо на бібліотечних книжках є печатка бібліотеки; слідкуватиж за своєчасним поверненням книжки їм не доводиться, бо в народніх бібліотеках не му- сить бути кари за несвоєчасне повернення книжки.

Як бачимо, нема жадної рації ускладняти працю бібліотекаря записом деяких відомостей в передплатній книжці.

Нарешті, бібліотекар повинен вести книжку прибутків та витрат, щоб записувати в ній усі грошеві вступи і витрати бібліотеки.

Збираючи все до купи, що було тут сказано про техніку бібліотечного діла, виводимо, що при самій простій системі, яка допомагає виясненню відомостей про читача та читання книжок, необхідно вести бібліотекарєві такі книжки та картки: 1) інвентарний катальог, 2) систематичний катальог, 3) зшиток для запису книжок, що видаються по оправи, 4) картку читача, 5) картку книжки, 6) зшиток для запису читачів по черзі вступу їх до бібліотеки та 7) книжку прибутків і витрат*). Для читачів необхідно мати зшиток, куди б вони мали можливість заносити свої побажання про придбання тієї чи іншої книжки до бібліотеки взагалі.

Цікаво теж вияснити відношення читачів до бібліотеки, з'ясувати, чи задовольняє вона їх, дізнатись про їх попит та відношення до тих чи інших авторів. З цією метою слід не тільки наглядати, але й прислухатись до голосу самих читачів. Іноді — не треба, розуміється, надокучати — можна переводити анкети, с. т. запитувати читачів про те, чи задовольняє їх бібліотека, чи пристосовують вони до життя ті знання, які черпають з книжок, які книжки більш усього зацікавили їх і т. д. Задля того, щоб читачі мали можливість вільно висловитись з приводу такого запиту, необхідно робити її безіменною, а саму картку запиту після запов-

---

*) Як говорено було раніш, рекомендується, крім того, вести азбучний і річевий катальог.

нення читач кидає в скринку з розрізною щілиною, і таким чином бібліотекар не може довідатись, хто саме подає ту чи іншу анкету.

Тепер зупинюсь коротенько на тих записах, яких слід додержуватись в читальні щодо її одвідачів. Коли для читачів бібліотеки повинна бути така система, якаб не довго затримувала їх виконанням записів при вступі читача до бібліотеки та підчас користування нею, то тим більш ця умова стає обов'язковою щодо тих, хто приходить до читальні на короткий час прочитати часопис або навести яку-небудь справку в словнику і т. и.

Одвідач читальні записується в особливому зшитку, де зазначається його ім'я і прізвище: цим він одержує право вступу до читальні.

Щоб з'ясувати кількість одвідачів читальні за день, можна вживати такий спосіб: на столі у бібліотекаря лежить аркуш паперу, розліньований так, як показано нижче.

Бібліотекар зазначає умовними знаками в клітках кожного одвідача читальні. Ознаки можуть бути такі:

$\bar{I}$ — хлопець, $\bar{I}$ — підліток, $\underline{I}$ — дорослий,
 $\bar{I}$ — старий; V — дівчина, $\bar{V}$ — підлітка, $\underline{V}$ —
доросла, $\bar{V}$ — стара.

Число	місяця _____ року.	Підсумок					Разом
		I	II	V	V	V	
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							
9							
10							
:							
31							
Всього . . .							

Бібліотекар що дня підраховує кількість одвідачів читальні, а в кінці місяця підраховує підсумок одвідачів по тих ділянках, як це вище зазначено.

Література.

- 1) *Ю. Іванов-Меженко*: Бібліотечна техніка. Київ, 1922.
- 2) *Ю. Іванов-Меженко*: Міжнародня децимальна бібліографічна класифікація. Київ, 1919.
- 3) *F. Kletmeier*: Handbuch der Bibliographie. Wien, 1903.
- 4) *Юр. Ковалевський*: Правила карткографії, Київ, 1923.
- 5) *С. Сірополько*: Народні бібліотеки. Кам'янець-Подільський, 1919.
- 6) *T. Urbański*: Wskazówki do umiejętnego urządzenia bibliotek szkolnych. Lwów, 1914.
- 7) *Л. Хавкіна*: Руководство для небольших библиотек. Москва, 1917.

VIII.

Бібліотечна статистика.

Значіння бібліотечної статистики. Біжуча, основна та монографічна статистика. Діаграми та картограми.

Для плянемірної діяльності в справі позашкільної освіти необхідні певні дані зі всіх її галузів. Тому, що народня бібліотека є найголовнішою галуззю позашкільної освіти, виникає необхідність подбати про збирання та розробку певних відомостей що до кількості бібліотек та їх діяльності. Вивчення цих відомостей переводиться шляхом статистичного методу, який зводиться до того, що в наслідок де-яких прийомів розробки даних відомостей встановлюються висновки на підставі масових спостережень.

Значіння бібліотечної статистики — дуже велике: статистика діяльності бібліотеки дає можливість зміряти ступінь розвитку бібліотечної справи в державі, рівень розвитку потреби в книжці та змагань громадянства до просвіти; вона може показати, якими питаннями громадянство цікавилось переважно в той чи інший час; може виявити такі

явища в духовому житті громадянства, які інакше зовсім не були б розкриті або залишились би без належного освітлення. Бібліотечна статистика дає можливість вивчити духові прикмети читачів, вплив різних чинників на діяльність бібліотеки і т. и.

Бібліотечна статистика в де-якій мірі звязана з системою бібліотечної техніки, яка зі свого боку повинна бути пристосована до найлекшого одержання статистичних відомостей. Ця мета краще всього досягається картковою системою запису бібліотечних відомостей, яку й повинна провадити кожна бібліотека.

Бібліотечна статистика поділяється на біжучу, основну та монографічну.

Біжуча бібліотечна статистика має своїм завданням постійний догляд за поступом тих явищ у бібліотечній справі, які підлягають більш-менш значним змінам з бігом часу. Відповідно до цього завдання в програму біжучих оглядів повинно ввійти дослідження наслідків щорічної діяльності бібліотеки.

Кількість предметів в програмі статистичних біжучих досліджень залежить як від того значіння, яке надається тим чи іншим відомостям для оцінки загального становища бібліотечної справи, так і від тих практичних потреб бібліотечного діла, які виникають в житті окремих бібліотек чи тих установ, що кермують бібліотечною справою. Біжуча бібліотечна статистика повинна обмежитись лише найменшою кількістю шлком необхідних питань. Така необхідність викликається, поперше, не тільки тим, що читачі приходять до бібліотеки по книжку, — вдруге, і тим, що бібліотечна статистика не повинна обтяжати бібліотекаря.

Для зведення відомостей про діяльність народних бібліотек необхідно, щоб справознання окремих бібліотек були складені по однаковому

програму, бо инакше зведення відомостей до купи явиться річчю неможливою.

Перш за все необхідно, щоб статистичні відомости пристосовувались до одного певного терміну. До останнього часу одні бібліотеки подавали ці відомости за горожанський рік, інші за академічний — від 1-го серпня до 1-го серпня другого року.

На Харківськiм зїзді по статистиці народної освіти, який відбувся літом 1913 року, статистичним роком для бібліотек був ухвалений горожанський рік, с. т. з 1-го січня до 31 грудня даного року.

Тепер зазначу ті питання, які обіймаються біжучою бібліотечною статистикою. До недавнього часу у нас зовсім не було сталого взірця, — кожне земство виробляло його по своєму, і тільки тепер — після Харківського зїзду — маємо певний обсяг предметів біжучого статистичного досліджування бібліотек і читалень.

Переходячи до викладу предметів біжучого досліджування бібліотеки-читальні, мушу зазначити, що Харківський зїзд виробив два взірця — один на той випадок, коли бібліотека веде записи по картковій системі, другий, коли бібліотека не вживає карткової системи.

У першому випадкові зміст предметів такий: 1) Помешкання бібліотеки (окремий власний будинок, окремий найманий будинок, окрема кімната в школі, в „Просвіті“ і т. д.); 2) Бібліотека платна чи безплатна; 3) Рік заснування бібліотеки; 4) Чи є при бібліотечі бібліотечне товариство або комісія; 5) Кількість книжок (назви томів); 6) Розподіл їх по відділах систематичного каталогу; 7) Вступ книжок за рік і означена їх вартість без оправи; 8) На протязі скількох днів була відкрита

бібліотека; 9) Кількість читачів бібліотеки з поділом їх що до полу, віку (діти, підлітки, дорослі й старі), освіти, праці, віддалі перебування їх від бібліотеки; 10) Кількість виданих книжок за рік з поділом їх по відділах систематичного каталогу; 11) Бібліотечна обслуга і 12) Грошеве справоздання бібліотеки — прибутки та витрати по окремих артикулах.

Що торкається бібліотек, які не ведуть записів по картковій системі, то вони можуть обмежитись такими предметами: 1) Помешкання бібліотеки; 2) Кількість книжок; 3) Кількість читачів; 4) Кількість виданих книжок і 5) Бібліотечна обслуга.

Таким чином кожна бібліотека, незалежно від системи записів, мусить дати відповідь на основні питання: 1) Рух книжок, який встановлюється діленням кількості виданих книжок за рік на загальну кількість томів бібліотеки. Приклад: загальна кількість книжок 2.000, видано за рік 4.000 книжок, значить, рух книжок є 2. 2) Читанність книжок, яка встановлюється поділом кількості виданих книжок на загальну кількість читачів. Приклад: 4000 книжок видано було 200 читачам, значить, читанність є 20. 3) Признак інтенсивності бібліотеки встановлюється перемноженням обох попередніх знаменників: $2 \times 20 = 40$.

Не треба лише розуміти, що признак інтенсивності бібліотеки являється показчиком інтенсивної діяльності бібліотекаря, бо одним з чинників, які складають цей признак, є загальна кількість книжок бібліотеки, с. т. чинник, який не стоїть в прямій залежності від бібліотекаря. Для пояснення цього положення приведу такий приклад: є для порівняння дві бібліотеки, з яких одна має 100.000 книжок і 200 читачів, котрим на протяж

року було видано 4.000 книжок, і друга бібліотека, яка складається з 10.000 книжок, налічує 100 читачів, яким було видано 2.000 книжок. Для першої бібліотеки признак інтенсивності буде рівнятися $\frac{4}{5}$, а для другої 4, хоча читанність книжок в обох випадках рівняється 20. Коли вже говорити про числове означення інтенсивної праці бібліотекаря, то таким може бути признак читанності книжок.

Відомости про читальню обіймають такі питання: 1) Чи є при бібліотеці читальня; 2) Скільки днів вона була відкрита на протязі року; 3) Скільки годин в день буває відкрита читальня; 4) Скільки одвідачів читальні було за рік з розподілом їх що до полу і віку; 5) Кількість одвідин за рік і 6) Список часописів, що передплачувала читальня.

Вкінці книжки привожу взірець щорічного звіту, який був вироблений Харківським зїздом по бібліотечній статистиці.

Основні статистичні досліджування бібліотек повинні давати оцінку становища бібліотечного діла на даній території, не обмежуючись відомостями біжучої діяльності бібліотек. Відповідно до цього основні досліджування переводяться по більш широкій програмі, ніж біжучі, доповнюючи матеріал біжучої статистики дослідженням більш сталих чинників, які змінюються лише через довгий час, а також таких чинників, які, хоча змінюються протягом року, але не щорічно досліджуються.

Харківський зїзд висловився за те, щоб основні досліджування переводились через де-кілька років (не більш як через п'ять) одночасно по всіх губерніях та повітах.

Нарешті, що торкається монографічних досліджень, то вони мають на меті докладне вивчення

окремих чинників бібліотечного діла. Напр., земство бажає пізнати діяльність бібліотечних товариств, і з цією метою монографія досліджує склад бібліотечних товариств, кількість загальних зборів членів окремого бібліотечного товариства, в чому виявилась їх діяльність і т. д.

Огже на бібліотекареві лежить дуже відповідальна та — на перший вигляд — нудна робота по складанню щорічного статистичного звіту про бібліотеку. Щоб полекшити собі роботу по складанню цього звіту, бібліотекар може вести щомісячні звіти. А саме, з картки читача він має можливість підрахувати, скільки книжок прочитав читач протягом місяця по кожному відділу систематичного каталогу, а підсумок зазначити в спеціальних переділках, які стоять на крисах (з боків) картки, починаючи з тих переділок, що стоять зверху картки над числом читача. Коли підведено місячний підсумок, картки читачів кладуться одна на другу так, щоб відповідні переділки зійшлися та йшли сторч. Загальний підсумок занотовується бібліотекарем в памятковій книжці*).

Також щомісячно можна складати статистичний звіт про читальню, про що вже раніш було говорено.

Щоб полекшити роботу бібліотекареві та досягнути одноманітності записів, установи, що утримують бібліотеки, повинні наділяти їх готовими

---

*) Картка власного зразку пристосована до зазначення на ній щомісячних підсумків прочитаних читачем книжок з поділом останніх по відділах систематичного каталогу. Картка може обслуговувати читача протягом двох років, бо задня сторона її розлінована так, як і лицева, за винятком тих переділок, що торкаються відомостей про читача. Коли в бібліотеці вживається десятична система, то під переділками замість римських знаків слід зазначити арабські.

інвентарними катальогами, картками для систематичного катальогу, картками читачів і книжок, чистими взірцями для звіту про діяльність бібліотеки та т. д.

Частенько доводиться чути від тих, хто складає статистичні відомости про бібліотеку, не зовсім приємні вирази на адресу статистики. Дійсно, у нас не рідко переборщують при збиранню статистичних відомостей, — збираються, наприклад, такі відомости, які потім зовсім не розроблюються. Але, розуміється, статистика тут не винна.

Кожна бібліотека відбиває свою добу, і студіювання її дає певне ознайомлення з цією добою. Візьміть, наприклад, інвентарний катальог якої-будь громадської бібліотеки у нас за часів кінця 1905 і початку 1906 року. Хіба цей катальог не покаже вам, що громадянство переважно цікавилось тоді суспільно-політичними питаннями? І коли цей інвентарний катальог попаде нашому історикю через 100—200 років, то хіба він не допоможе йому встановити початок суспільно-політичного руху в нашій країні?

Але ми, як статистики, працюємо не тільки для майбутніх істориків, а й для самих себе, для теперішнього часу: ми студіюємо духові потреби населення, ми даємо земству, місту чи державі матеріал, який вони мусять використати для своєї доцільної діяльності в галузі бібліотечного діла. От через що бібліотекар, виконуючи свої обов'язки по статистиці бібліотечного діла, стає безпосереднім учасником спільної культурно-просвітної праці.

Щоб поширити здобутки статистичного дослідю, необхідно знайомити з ними не тільки ту установу, яка утримує на свої видатки бібліотеку, але й самих читачів.

*

Наочному ознайомленню зі статистичними здобутками допомагають образкові рисунки, головним завданням яких є наочно виявити зміст та взаємне відношення чисел.

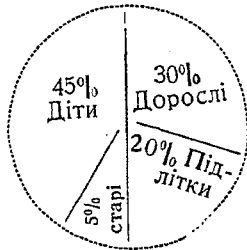
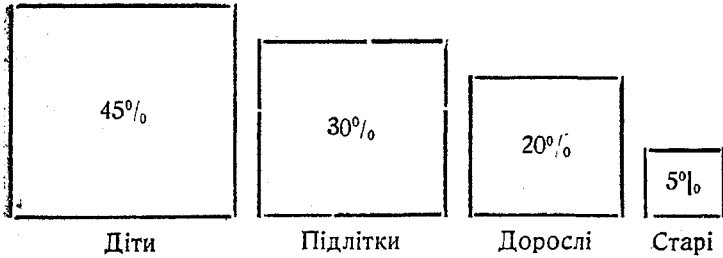
Образкові рисунки можна поділити на дві частини — діаграми, основа яких полягає в тому, щоб зазначити статистичні відомості геометричними фігурами, і картограми, — коли статистичні дані рисуються на географічній сітці умовними знаками.

Діаграми з свого боку бувають рисові або на площині. Рисові діаграми складаються так: береться основна пряма риса — відрізна — і від неї проводяться другорядні риси — простовисні. Наприклад, кількість читачів бібліотеки з розподілом їх щодо віку може бути представлена так:

Діаграми на площині рисуються геометричними фігурами так, щоб площі їх відносились поміж себе, як ті числові дані, що відповідають цим фігурам. Такими фігурами можуть бути квадрати, кола, і т. и.

Попередню діаграму рисами можна представити на площині так:

Дуже наочні ті діаграми, які відповідають своїм малюнком самому предметові. Напр., поділ виданих книжок по відділах систематичного каталогу можна представити малюнком книжок різного розміру відповідно до числових виразів.

Картограми складаються або нанесенням на мапу умовних знаків (наприклад, на мапу повіту можна нанести умовними знаками місця, де маютья окружні, сільські та мандрівні бібліотеки), або нанесенням умовних фарб чи зачерків відповідно до статистичних відомостей. Напр., площу повіта можна поділити на округи, які обслуговуються бібліотеками, і умовними фарбами зазначити, як саме обслуговують бібліотеки читачів (ті округи, де більше читачів, малюються густішою фарбою, або рисується більше зачерків).

Такі діаграми та картограми слід розвішувати по стінах бібліотеки та давати пояснення тим, хто в них мало розуміється.

Література.

1. *Е. Звягинцевъ і А. Бернашевскій*: Діаграммы, ихъ значеніе для школи и популяризації. Москва, 1913.
2. *Юр. Меженко (Іванов)*: Бібліотечна техніка. Київ, 1922 р.
3. *Проф. А. Кауфманъ*: Теорія и методы статистики. Москва, 1916.
4. Труды I-го Общеземскаго създа по статистикѣ народнаго образования. Харьковъ, 1913.

ІХ.

Комплетування бібліотеки.

Три засади комплетування бібліотеки. Народня література і література інтелігенції. Летючки. Пожертви книжками. Засади комплетування бібліотеки літературою зкрасного письменства та з різних галузей науки. Дитячий відділ бібліотеки.

Найголовнішим питанням у бібліотечній справі є питання про встановлення тих засад, якими необхідно керуватися при комплетуванню бібліотеки, бо від складу бібліотеки — її книжкового майна — залежить здійснення нею основного її завдання — найповніше задовольняти духові потреби читачів.

Теорія й практика бібліотечного діла дають нам можливість визначити де-які засади комплетування бібліотеки, принаймні наблизитися до їх встановлення.

Першу засаду можна висловити так: кожна бібліотека повинна бути так складена, щоб вона поширювала в читачах потребу загальної освіти та задовольняла цю потребу, — с. т. мала на меті зробити кожного читача загально-освіченою лю-

диною, яка невисипуше розмірковує над дійсністю, що її оточує, та набуває певного знання з різних галузей науки й життя. Для цього бібліотека повинна дбати про систематичний вибір книжок і крім того бути енциклопедичною, с. т. такою, яка дає відповідь кожному читачеві на його питання — наукове, філософічне чи життєве.

При комплектуванні бібліотеки необхідно рахуватися зі ступнем розвитку її читачів, а через те бібліотека, яка обслуговує читачів різних ступнів розвитку й підготовки, мусить мати книжки відповідно до кожного ступня розвитку читачів. В такій бібліотеці необхідно мати книжки як народні, так і науково-популярні, а може навіть і наукові, які потребують від читачів поважної підготовки.

Отже перш за все приходиться вирішити питання, — чи має право на існування народня література, чи народ має користуватися загальною літературою, — так мовити, літературою інтелігенції. Що до цього дослідники народньої літератури та відомі культурні діячі серед нашого народу приходять до двох протилежних висновків; одні запевняють, що народ цілком розуміє мистецькі твори наших великих письменників, інші ж додержуються того погляду, що при сучасному рівні народньої освіти загальна література зовсім не доступна і не зрозуміла народові.

До першої частини письменників належить, наприклад, Б. Грінченко, який багато попрацював над вивченням духових прикмет читачів.

Загальний висновок, до якого він прийшов, такий: „Народові треба давати читати все те що читає й інтелігенція.“ Чи дає право на цей висновок дійсний матеріал? — питає сам автор. На це відповідає так: „А чому ні? Коли наші слухачі й читачі розуміли „Захара Беркута“ Франка, „Та-

раса Бульбу“ Гоголя, „Сагайдачного“ Мордовця, „Черниговку“ Костомарова, Софоклеву „Антигону“ або „Вільгельма Теля“ Шілера, то чому б вони не могли зрозуміти повістей Дікенса, В. Скота, Бічер Стоу, Еркмана-Шатріяна, Віктора Гюго, Б. Бернсона, або хоч де-яких драм Шекспіра, Іюсена, Гауптмана?.. Може бути, що до де-яких творів світового письменства доведеться за для сільського читача додавати вступні пояснення, якісь коментарі; але-ж ми робимо такі речі і для інтелігентних читачів, — чому ж не зробити цього й тут? Доведеться тільки написати ті пояснення простіше, трохи инакше, може трохи ширше — тай годі. Може бути, що й після цього частина сільських читачів не все з тих творів зрозуміє або вподобає, та що з того? Хіба-ж ми не бачимо того самого й серед так званих освічених клас? Хіба ті класи є з цього погляду якийсь суцільний моноліт, що всіма своїми частинами цілком однаково ставиться до літературних творів?“

Навпаки, другий славнозвісний наш учений і публіцист М. Драгоманов додержувався тієї думки, що поки-що для народу не зрозуміла література інтелігенції, і тому „головна праця наших писателів мусить бути вироб літератури нашої з низу в гору“... „Перед нашими патріотами справа популярної літератури стоїть більш пекучою, ніж перед другими. А тим часом, справа ця дуже занедбана в останні часи і, між иншим, через те, що майже вся увага теперішніх українських літераторів звернена до „високої“ літератури“... „Треба, щоб хто-небудь, як найскорше і як найсерьозніше взявся і за популярну літературу, а до того в напрямку, котрий би справді був вартий заходу, тоб-то в такому, котрий би переносив у народ думку передової інтелігенції, а не такі, з котрих

уже інтелігенція сама виживає і котрі вона кидає народові по слову: „На тобі, небоже, що мені не гоже“.

Я гадаю, що Б. Грінченко стоїть ближче до правдивого розв'язання цього питання, ніж М. Драгоманов. Але не треба розуміти народ, як щось одноманітне. Той, хто близько стоїть до народного життя, знає, як з кожною хвилиною збільшується селянська інтелігенція, котра цілком захоплюється загальною літературою, і — хто знає — може й ми доживемо до того часу, коли й народ в цілості своїй визнає своїми письменниками тих, якими пишається тепер увесь світ, і наша література стане спільною власністю цілого народу.

Також дуже спірне питання, в якій мірі задовольняти попит читачів на книжки, — чи кожне домагання читача повинен задовольняти бібліотекар, чи він має право в де-якій мірі кермувати своїми читачами.

Одні розв'язують це питання в тому розумінні, що кожну книжку, яку замовляє читач, бібліотека повинна придбати, коли, розуміється, на це дозволяє фінансовий стан бібліотеки. Інші держаться тієї думки, що тут необхідно поділити попит читачів на дві частини — замовлення, які заслуговують уваги з боку бібліотеки, і такі, що мусять бути відхилені. На їх думку, можуть задовольнитися лише ті вимоги, які стосуються книжок, що можуть бути визнані „гарними“.

Отже виникає питання, що з себе уявляє „гарна“ книжка?

Спроби встановити безсторонні ознаки „гарної“ книжки навряд можна визнати вдатними. Напр., Рубакин, відомий російський бібліограф, дає таке означення: „гарна книжка — це та, яка відповідає правді та справедливості“. Але ми до

цього часу не маємо відповіді, яка задовольнила б усіх на питання: „Що є правда?“ І дійсно, одні й ті самі книжки визнаються то за путящі, то за нікчемні в різних історичних добах у різних поколіннях читачів. Та й всі ми знаємо приклади, як відомий письменник або окремих його творів знаходить ріжну оцінку з боку критиків, без сумніву розумних і талановитих. Досить нагадати критику Л. Толстого на твори В. Шекспіра, почасти критику М. Драгоманова на твори Т. Шевченка*) і т. д. Так само не знайдемо безсторонньої ознаки того, що таке справедливість. Тому, гадаю, не можна дати безстороннього означення „гарної“ книжки, а можна лише погодитись з тим, що одні книжки визначаються перед іншими мистецькою, науковою або ідейною вартістю. На мою думку, при розв'язанні зазначеного питання необхідно виходити з визнання тієї тези, що в основі комплектування бібліотеки повинна лежати ідея діяльної бібліотеки, а це значить, що бібліотека не повинна вичікувати читачів але мусить притягати до себе навіть байдужих до книжок людей. А для цього бібліотекар може мати, — розуміється, в невеликій кількості, — деякі книжки, які не мають мистецької або ідейної вартості, але набули певної слави серед мало освіченого люду.

Гадаю також, що при розв'язанню цього-ж таки питання необхідно рахуватися з деякими формальними ознаками, — наприклад, з книжки, яку замовляє читач, яка кількість читачів потребує ту саму книжку, — при чому встановлюється різна

---

*) М. Драгоманов. Шевченко, українофіли й соціалізм. Київ. 1914. Правда, пізніше М. Драгоманов відмовився від думки, що „Шевченко вже пережитий фазис“. М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. Том I. Львів 1906 р. стор. 173.

основа що до книжок красною письменства, з одного боку, і до наукових, — з другого.

Таким чином першу засаду комплектування бібліотеки можна коротенько висловити так: систематичний вибір книжок відповідно до попиту читачів і ступня їх підготовки.

Другу засаду можна висловити так: громадська бібліотека що до книжкового складу має бути вільною від усякого політичного, національного та релігійного напрямку. Це значить, що бібліотека не повинна задовольнятися одностороннім вибором книжок або приваблювати до себе тільки таких читачів, які цілком відповідають певним політичним, національним або релігійним поглядам, але, навпаки, повинна по змозі задовольняти різні напрями й погляди читачів, дбаючи про те, щоб кожна літературна, наукова, філософська та інша течія знайшла собі місце в бібліотеці, як вона найшла собі місце в житті.

Ця засада означає також, що головною метою, якої необхідно додержуватися при складанні книжок та їх виборі під час комплектування бібліотеки, є: „говорити народові правду і лише правду. Ніякого затемнювання, ніякого накручування в цей або другий бік, хоч би політична потреба хвилі вимагала прихилення світогляду, опінії загалом в ту або другу сторону. Девізою нашою повинно бути в тім напрямі незабутні ніколи слова Драгоманова: „Неправда — не просвіта!“ *)

Третя засада вимагає того, щоб бібліотека мала в собі книжки на літературній мові тих національностей, які вона обслуговує.

*) Д-р Е. Олесницький. Про організацію освіти. Див. „І-ий укр. просвітно-економічний конгрес, уладжений Т-вом „Просвіта“ 1—2 лютого 1919 р.“ Л. 1910.

Як відомо, ця засада зовсім не мала приложення на В. Україні від 60-х років до революції 1905 р.

Отже, можна сказати, сорок років, починаючи з першої заборони українського слова 1863 р. і до 1906 р., було викреслено з життя українського народу в бувшій Росії.

„Серце стискається, — так каже наш славнозвісний історик М. Грушевський, — коли згадаєш про це нечуване насильство над найсвятішими потребами людського духа“^{*)}.

Остання революція 1917 року відкрила кожній нації право й можливість користуватися скарбицею людського знання на своїй рідній мові.

Але тут побічно виникає питання, чи можна і в якій саме мірі користуватися літературою на чужій мові. Розуміється, це питання необхідно вирішити лише позитивно, бо, як справедливо каже М. Драгоманов, „вибитись із ряду „задніх“, а то й „прихвостнів“ нема другого ліку, як тільки почати скільки можна більше придивлятися до європейської думки і праці, як можна безпосередніше... Вирятуватись ми можемо тільки тоді, коли, стоячи ногами й серцем на нашій Україні, будемо держати свої голови в Європі, а руками обнімати по меншій мірі всю славянщину“^{**)}.

Не слід одначе надуживати користування літературою на чужій мові до тої міри, щоб вона відривала читача від рідного йому народу, як це нерідко буває з людьми, що з малих літ захоплюються читанням книжок лише на чужій мові. Тому

^{*)} М. Грушевський. Освобождение России и украинский вопрос. СПб. 1907 р., стор. 29.

^{**)} М. Драгоманов. Шевченко, українофіли і соціалізм. Київ, 1914 р. стор. 118.

слід подбати, щоб наша молодь — наші діти — були забезпечені найкращими творами всього світу на рідній мові.

Нарешті, є ще одна засада, яка не має, правда, безумовного значіння, а саме: не слід обтяжати бібліотеку летючками. Розуміється, розмір книжки не визначає внутрішню її вартість: є де-які летючки, які на довго збережуть своє значіння поруч з грубими книжками. Крім того треба мати на увазі, що в бібліотеці можуть бути такі читачі, які тільки починають розбиратися в друкованому слові, і через те необхідно мати для них невеличкі книжки, або „метелики“, як вони раніш у нас називалися.

Такі загальні засади комплектування бібліотеки.

Дуже поважним питанням є, хто саме має взяти на себе комплектування бібліотеки.

Перш за все, це право належить читачам. Вони подають замовлення на книжки, що їх бажано придбати до бібліотеки, в спеціальному зшиткові, який для цього повинен знаходитися в бібліотеці. Далі повинен брати діяльну участь в цій справі бібліотекар, бо він краще, ніж хто інший, мусить знати попит читачів своєї бібліотеки. Але треба зауважити, що не слід ставити це діло в напямі примусового вибору книжок для читачів, і тому комплектування бібліотеки не повинно підлягати обов'язковим катальогам, яка-б авторитетна установа їх не складала.

Тут також повстає питання, як бути в тому випадкові, коли бібліотека, крім набуття книжок по певній системі, одержує книжки зі сторони, як пожертву, — чи необхідно і до цих — дарованих книжок — прикладати всі ті засади, які встановлено щодо комплектування бібліотеки, чи, навпаки, додержуватись того народнього прислів'я, що „да-

рованому коневі в зуби не дивляться". Розуміється, бібліотека, згідно з тим завданням, яке на неї покладається, не може перетворюватися в книжну палату, яка одна покликана до життя, щоб зібрати в своїх стінах по можливості все, що тільки вийшло в світ з друку. Коли-б бібліотека стала на цей шлях, то вона тільки б обтяжила себе непотрібною літературою, даремне витратила б час, працю і місце в бібліотеці, не досягнувши взамін того якої-будь користі. Отже можна порадити на цей випадок додержуватись такого основного правила: приймати кожну пожертву книжками, але пускати в обіг з них лише ті, які дійсно того заслуговують, решту-ж книжок надіслати чи до Книжної Палати в Києві чи до Бібліотеки Наукового Товариства у Львові. У кожному разі за всяку пожертву як книжками, так і грошима бібліотека мусить своєчасно надіслати поцяку жертводавцю, а також зазначити всіх жертводавців в щорічному справозданні бібліотеки.

При складанні нової бібліотеки виникає питання, в якому відношенні повинен стояти один відділ бібліотеки до другого щодо видатків на їх комплектування.

Практика багатьох народніх бібліотек дає деякі вказівки для розв'язання цього питання на підставі статистики читання книжок з різних відділів систематичного каталогу. Деякі просвітні товариства, користуючися цією статистикою, встановили загальні основи комплектування бібліотеки по різних її відділах, а саме: релігійний відділ — 5%, красне письменство — 45%, дитячий — 5%, історичний — 15%, природознавство — 15%, суспільствознавство — 5%, медицина — 2%, сільське господарство — 8%. Також приблизно відсотки прийнято й в громадських бібліотеках Захід-

ної Європи. Отже виходить, що скрізь перше місце займає красне письменство.

Доводиться чути заперечення проти надмірної переваги відділу красного письменства над науковими що-до витрат на укомплектування його, на тій підставі, що красне письменство, мовляв, не грає великої ролі в духовому розвитку читача. На це необхідно відповісти, що красне письменство часто-густо спонукає читача вперше зупинити свою увагу на таких питаннях, мимо яких раніш зовсім спокійно проходив. Красне письменство нерідко розкриває читачеві очі на все те, чим живе людство в сучасну добу, воно показує йому життя та психологію тих верств, з якими інакше чи довелосьби йому ознайомитись, малюючи перед ним звичаї та життя інших людей в різні часи та вводячи його в обсяг їх почувань, їхніх страждань і радощів. Треба також мати на увазі, що читання книжок красного письменства є не рідко єдиною приступним для читача, який після цілоденної праці хоче духово відпочити за читанням доброї поезії чи романа.

Нарешті, треба пам'ятати, що в нас красне письменство має більше значіння, ніж на Заході, бо красне письменство не обмежувалося в нас виключно мистецькими цілями, а завжди було катедрою, з якої подавалося навчальне слово. Але з навчальним напрямом нашої літератури не слід змішувати тенденційність, яка неминуче відбивається на правдивості і артистичності твору. Тому суто-тенденційні твори не повинні знаходити собі місця навіть і в народніх бібліотеках, бо народу потрібні не навчальні твори, але артистичні.

При складанні каталога красного письменства треба мати на увазі два роди читачів: одні — це малоосвічені, яких необхідно приваблювати до

бібліотеки; інші — хоча з більшою підготовою, але все-ж таки не можуть приступити до поважного читання.

Для перших доводиться мати в бібліотеці деякі твори, що не мають великої мистецької або ідейної вартости, але мають сталий попит серед широких кругів читачів. Для других необхідно мати класичні твори в такій кількості, щоб якомога менше було відмови цих творів, при чому для народніх бібліотек нема підстави купувати повні збірки творів того чи іншого письменника, але краще мати в більшій кількості окремі твори даного письменника.

Необхідно також привчати читачів до читання критичних статей про окремі твори письменників і взагалі до історії письменства, хоча-би з популярного нарису красном письменства, що склав С. Ефремов („Коротка історія українського письменства“. Київ, 1919 р.)

В релігійнім відділі бібліотеки необхідно мати, крім Євангелія й Біблії на славянській і українській мові, життя святих, книжки релігійно-морального змісту, книжки про волю сумління, про ролі церкви нашої в минулому, про церковний устрій, про різні християнські й не християнські віри, про початок та історію релігії і т. д.

Переходячи до інших відділів бібліотеки, коротенько зупинюся на розгляді тих вимог, яким повинна відповідати науково-популярна література.

Загальна вимога може бути висловлена так: питання, які обговорюються в науково-популярній книжці, повинні освітлюватися правдиво — без наукових помилок — в живій і зрозумілій формі. Щодо цієї вимоги є теж різні погляди. Одні визнають, що наукова докладність має безумовне значіння, тому не можна поручати читачеві книжку,

яка містить в собі наукову неточність; інші визнають, що не слід викидати з народньої бібліотеки книжку, написану надзвичайно зрозумілою мовою, хоча-б вона мала де-які хиби з наукового боку.

Дійсно, і поважні наукові книжки не завше вільні від помилок, і тому, коли доводиться робити вибір між двома книжками по одному питанню, з яких одна бездоганна з боку наукової докладности, але постійно стоїть на полиці або повертається читачами зовсім не читаною, а друга, хоча не вільна від де-яких наукових помилок, але написана так цікаво, що читач і сам читає її за-любки, і поручає її іншим читачам, то, розуміється, приходиться зупинитись на другій книжці: наукові помилки, що в ній знаходяться, зясуються читачеві в своїм часі, коли він перейде вже до поважнішого студіювання того-ж питання, а на це його підібе якраз та книжка, що він прочитав із таким великим захопленням.

В кожній народній бібліотеці, яка-б невеличка була вона своїм розміром, науково-популярний відділ повинен бути так складений, щоб зміст його відбивав весь світ у всіх його явищах, — життя землі, неорганічної і органічної природи, окремі людини й всього люду.

Книжковий склад бібліотеки повинен рости досередно: з початку для кожного відділу слід придбати більше приступні книжки, а далі — більше ґрунтовні й поважні.

Тепер перейду до розгляду тих вимог, яким повинні відповідати науково-популярні книжки з кожної галузі науки. Почну з історії.

Читання історичних книжок повинно знайомити читача не тільки з минулим життям окремих народів і всього люду, розуміється, перш за все,

свого народу, — але повинно з'ясувати йому ті зміни, які повстають в житті, думках і переконаннях народу, а також причини цих змін. Таке розвоєве зрозуміння життя окремих народів і всього люду повинно стати метою читання історичних творів.

„Історію не творять, історія твориться“, — такий погляд сучасної історичної науки. Був час, — і на цьому ступні знаходиться тепер ще майже вся науково-популярна історична література, — коли додержувалися тієї думки, що історію творять герої, і через те в історичних книжках переважно зупинялися на їх життєпису. Тепер починає проходити й в основних підручниках той погляд, що суть історії полягає не в діяльності окремих осіб, які завше діляють під впливом оточуючих їх обставин, але в повільних і безперервних змінах, що виникають в житті народів та в їх поглядах. Все-ж таки з педагогічного боку краще всього починати читання історичних книжок з життєпису й таких історичних оповідань, в яких опис явища чи особи стоїть у звязку з тогочасним громадським життям.

Від часу останньої світової війни серед нашого громадянства значно виросло зацікавлення до читання історичних творів, і через те бібліотекар повинен використати це зацікавлення в тому напрямі, щоб довести читача до розвитку в ньому певного почуття дійсності поруч з розвиненням етичного відношення до життя.

Розуміється, перш за все необхідно звернути увагу читачів на історію рідної землі — України.

„Се найважливіший спосіб національного виховання народу: малюючи спільну долю в минулощині, історія зміцнює солідарність між членами нації в боротьбі за будучність. При тім історія

дає все загальний, ширший образ людських відносин в якимсь моменті, через се приготовляє до зрозуміння більше складного теперішнього життя*.)

Тут можна поручити читачеві, перш за все, отсі книжки: проф. М. Грушевського „Про старі часи на Україні“, Б. Грінченка „Як жив український народ“, Г. Коваленка „Українська історія“, його ж „Оповідання з української історії“, О. Білоусенка „Було колись“, Н. Григорієва „Історія України в народніх думках і піснях“, Д. Дорошенка „Курс історії України“, М. Возняка „Кирило-Методієвське брацтво“, О. Терлецького „Історія української держави“, а також історичні оповідання нашого письменника-романтика А. Кашенка.

Читання географічних книжок має велике значіння не тільки в тім розумінні, що читач засвоює дійсний матеріял, але й у тім, що він пізнає географічні закони, які пояснюють йому, як повстало дане явище, при яких умовах та через що сталося так, а не инакше. На жаль, сучасна географічна науково-популярна література більш усього зупиняється на викладі лише матеріялу, а тому з цього боку мало чим відрізняється від підручників, які подають відомости, щодо поверхні, підсоння, фльори (ростинности), фавни (звіринности), річок, гір, населення й т. д. Охоче поручаю книжку В. Корольова-Старого „Чмелик“, яка власне призначена для юнацтва, але захопить і дорослого читача народньої бібліотеки, а також книжку проф. С. Рудницького „Україна — наш рідний край“.

Відділ природознавства повинен дати читачеві знання сил природи та тих законів, по яких воно

---

*) І. Крип'якевич: Народні бібліотеки. Див. „1-ий укр. просьв.-екон. конгрес“.. Л., 1910 р.

живе. Це така галузь науки, яку не можливо вистудіювати виключно з книжки. Через те науково-популярна книжка з природознавства повинна давати вказівки, як поставити той чи інший досвід, як слід робити спостереження, які наслідки дали ті чи інші спостереження та досвіди різних учених. Така книжка повинна мати якомога більше малюнків, щоб наочно подати читачеві виклад предмету. Крім того вона повинна не тільки переказувати наукові дані, але разом усувати ті помилки та забобони, які ще й досі живуть серед неосвіченого люду.

Читач і тут мусить дійти до розуміння розв'язаного погляду, який пояснює нам, як ступнево йшов розвиток усіх організованих сотворинь, причому розвиток духових, а тим більше розумових і етичних здібностей є вищим ступнем, який досягнула лише людина та вищі представники ссавців. А проте, як часто-густо знаходимо в наших популярних книжках з природознавства такі міркування, ніби всі ці вищі духові прояви в однаковій мірі властиві й нижчим тваринам, що розум, матерня любов, моральність і т. и. властиві комахам, павукам, навіть медузам і одноклітним.

В тісному зв'язку з природознавством стоять практичні науки, — між иншим, сільське господарство. Тим часом, як у Німеччині, Англії, Америці книжки з практичних знань знаходять дуже високий попит серед дорослих читачів, у нас на такі книжки, можна сказати, зовсім нема попиту, бо, перш за все, на цей відділ мало звертається уваги при комплектуванні бібліотеки, вдруге — не вживається жадних заходів для поширення попиту читачів на книжку відповідного змісту.

В Америці, наприклад, з цією метою організуються при бібліотеці загально-приступні курси

ріжних ремесл, вистави нових книжок з ріжних галузів практичного знання і т. д.

При комплетуванні цього відділу необхідно вибрати книжки відповідно до місцевих умов і потреб, через те для цього відділу менш усього можливо користуватись одноманітним каталогом книжок, складеним для всіх бібліотек, хоча-б такої невеличкої округи, як, напр., повіт. Книжки з сільського господарства повинні відповідати тим рослинам, які вживаються в даній місцевості або можуть найти вжиток завдяки її ґрунтовим і іншим умовам. Необхідно поручати читачам книжки Е. Чикаленка „Розмова про сільське хазяйство“, „Як упорядкувати хазяйство“, В. Корольова „Як вибрати коня“ і др.

Слід також звернути поважну увагу й на складання каталогу з кооперативного знання, не тільки такого, що подає відомости по кооперації, але й того, що дає практичні вказівки, як організувати та провадити ту чи іншу кооперативу. На великий жаль, поки що у нас дуже мало книжок з кооперації, які можна було б поручити малоосвіченому читачеві. Питанням про кооперацію більш усього присвячує уваги видавництво „Дніпросоюз“.

Нарешті, відділ суспільствознавства, який містить в собі економічні й правничі науки, за останні часи збагатів науково-популярними книжками, але значна частина їх складається з політичних агітаційних летючок, які мали тимчасове значіння або й зовсім ніякого, бо видані були виключно зі спекулятивною метою. А проте книжки цього відділу дуже потрібні для народу, особливо з правничих наук, бо народ ще не перейнявся визнанням того, що в суспільному житті дійсно існує право, як міцний культурний чинник. Через те необхідно зясувати народу ролю цього чинника

та показати йому, що кожна людина є підмет права, яке він не тільки з погляду власної, але й загальної користи мусить захищати. Тим більш стає це необхідним для зміцнення державного тіла. „Для держави, котра хоче бути шанованою на зверх і міцною та непохитною внутрі, — каже проф. Р. Ерінг, — нема дорожчого добра, котре вона повинна боронити і берегти, над національне почуття права. Піклування про те — се одно з найвищих і найважливіших завдань політичної педагогіки“.

„Ідея права та інтерес держави ідуть тут рука в руку“.

Культурно-просвітна робота бібліотекаря серед дорослих значно поліпшується та дає більш корисніші наслідки в тому разі, коли дорослі читачі з дитячих років призвичаїлись до користування книжкою. Отже не диво, що в Америці, як ми вже знаємо, дитяча бібліотека є тісно звязана з прилюдною бібліотекою, а в деяких великих містах навіть відкрито спеціальні дитячі бібліотеки в окремих будинках зі своєю спеціальною бібліотечною обслугою.

Треба сподіватись, що і в нас в недалекому часі повстануть дитячі бібліотеки в більш-менш великих містах, перейняті тими самими засадами, які покладено в основу американських дитячих бібліотек. Утворення дитячих бібліотек виправдає видатки, затрачені на це діло, уже тим, що охоронить нашу молодь від брудної та нікчемної літератури, а, навпаки, задалегідь привчить її до належного читання та дасть готовий ряд поважних читачів прилюдної бібліотеки.

Але поки утворяться спеціальні дитячі бібліотеки, задоволення духових потреб молоді повинна

взяти на себе загально-приступна бібліотека, яка мусить для того мати відповідний запас книжок.

При комплектуванні дитячого відділу бібліотеки приходиться рахуватись з повною відсутністю в продажі старих видань, а тому доводиться зупинити увагу на книжковий витвір в галузі дитячої літератури за останні роки — з початку визвольної боротьби 1917 року.

Як відомо, науковий здогад про закони життя вбачає в розвиткові дитини ті самі послідовні ступні, які пройшов сам нарід в своєму минулому. Цим, між иншим, пояснюється захоплення дітей фантастичним світом, чудесними мріями, далекими від дійсного життя. Перше місце в літературі, що призначається для наймолодших дітей, скрізь і завше займають народні казки, звіринний епос, міти, легенди. На великий жаль, якраз на задоволення потреб дітей цього віку наші видавництва менш за все звертають уваги. Все, чим може похвалитися книжковий витвір за останні роки в цій ділянці дитячої літератури, зводиться до невеличкої купки книжок: „Війна жуків і грибів“, Б. Грінченко „Українські народні казки для дітей“, Лободовський „Дитячі пісні, казки й загадки“, Українські народні казки зі збірника І. Рудченка, І. Франко „Лис Микита“. О. Білоусенко „Пригоди Вовка Неситого“, О. Маковей „Пригоди горобчика“, казочки під. ред. А. Крушельницького „Нашим найменшим“, казки Андерсена та ин.

Років з 7—8 у дітей починає розвиватися зацікавлення до правдивого життя. Рідина, школа, життя в місті та на селі, життя інших народів, що з чого саме робиться, — все це тепер цікавить дитину та примушує її шукати відповіді на свої запитання у дорослих.

Для задоволення потреб дітей цього віку міг би вказати такі видання останніх років: „Робінзон“ (вид. „Молодість“), Амісіс „Шкільні оповідання“, Бічер-Стоу „Дядькова Томова Хата“, Кибальчич „Дитячі оповідання“, С. Томпсон „Наші приятелі“, Р. Кіплінг „Брати Моуглі“, Б. Грінченко „Розум та почування у живої тварі“, С. Русова „Серед рідної природи“, І. Франко „Абу Касимові каші“, С. Черкасенко „Воронько“, „Маленький Горбань“.

В переходовий вік, коли у дитини зароджуються ідеали та розвиваються поетичні поривання, настає час для читання вибраних творів красномовного письменства, кращих творів романтики. Тут до послуг дітей з числа виданих за останні роки книжок можна назвати: „Кобзарь“ Шевченка, М. Гоголь „Тарас Бульба“, „Ревізор“, І. Франко „Захар Беркут“, „Мойсей“, „З вершин і низин“, М. Твен „Прінц і бідак“, Тальбот „Старшини у Вільбайській школі“, Ф. Бернет „Малий льорд“, В. Злотополець „Син України“, В. Королів „Чмелик“, Історичні оповідання А. Кашенка, Д. Яворницький „Оповідання столітнього діда про запорожців“, М. Ростовцев „Давно минуле нашого півдня“, Амісіс „Шкільні товариші“, І. Крип'якевич „Історія козаччини“, твори І. Котляревського, П. Куліша „Чорна Рада“ і инш.

Але всього цього занадто мало, і тому являється найпекучою потребою перевидання книжок, яких вже нема в продажі, а також виготовлення нових як рідних, так і перекладів з чужих мов.

Лиха доля розвіяла багатьох братів наших по всіх країнах світа. Огже наші емігранти, перебуваючи на чужині, нехай послужать національній справі дослідженням літератури тих країн, де пе-

ребувають, та перекладанням кращих світових творів на українську мову.

Література.

1. *Б. Грінченко*: Перед широким світом. Київ, 1907.
2. *Б. Грінченко*: Листи з України Наддніпрянської. Київ, 1917.
3. *М. Драгоманов*: Шевченко, українофіли й соціалізм. Київ, 1914.
4. *М. Драгоманов*: Листи на Наддніпрянську Україну. Київ, 1917.
5. *М. Драгоманов*: Чудацькі думки про українську національну справу. 1915.
6. *Р. Ерінґ*: Боротьба за право. Київ, 1909.
7. *Е. Jaeschke*: Volksbibliotheken. Leipzig, 1907.
8. Перший український просвітно-економічний конгрес уладжений Т-вом „Просвіта“ 1—2 лютого 1909 р. у Львові. Львів, 1910.
9. *Н. Рубакін*: Среди книгъ. Томъ I. Москва, 1911.
10. *С. Сірополко*: Внѣшкольное образование. Москва, 1912.
11. *С. Сірополко*: Слова й факти. „Діло“, № 188, 1923 р.

Х.

Бібліотекар.

Провід бібліотекаря в справі читання книжок одвідачами бібліотеки. Система п. Рубакина. Бібліографічні покажчики та рекомендаційні каталоги. Зв'язок бібліотеки з іншими культурно-просвітними установами.

Раніш вказано було, які засади необхідно покласти в основу комплектування бібліотеки.

Але мало того, щоб бібліотека була складена з відповідних книжок; необхідно, щоб ці книжки дійшли до читачів і як слід засвоювалися ними. Це стає головним завданням бібліотеки, — с. т., в уділ йому припадає провід у читанні книжок відвідувачами бібліотеки.

Про те є ціла низка теоретиків і практиків бібліотечного діла, які визнають, що бібліотекар не має морального права звязувати волю читачів щодо вибору книжок, бо не кожний бібліотекар підготовлений на духового керовника, помилкові-ж кроки з його боку під цим оглядом можуть зле відбитися на духовім розвиткові читача, надаючи цьому розвиткові невідповідний напрямок. На їх думку, бібліотека мусить служити всім, задовольняючи кожний попит читача, і тому бібліотека повинна відогравати те-ж значіння, як і крамниця, де кожний знаходить собі крам, який потрібує. Правда, серед читачів можуть бути такі неосвічені люде, які потрібують проведу в виборі книжок до читання, але цей провід може переводитися тим способом, що бібліотека матиме в своєму розпорядженню виключно гарні книжки. Розуміється, читання книжок — і вони погоджуються в цьому, — давало б читачам більшу користь, коли б у кожній бібліотеці читачі знаходили собі пораду з боку бібліотекаря, науково освіченої людини та до того ще й мистецького критика. А чи багато — запитують вони — знайдеться бібліотекарів, які відповідали б цим вимогам?

Мені здається, що всі ці міркування не досить переконуючі. Перш за все, бібліотека в жадному разі не може бути зведена до значіння крамниці, бо бібліотека — не забуваймо цього — є культурно-просвітна установа. Далі, присутність в бібліотеці виключно гарних книжок, коли б справді можна було знайти певні ознаки гарної книжки, ще не є запорукою, що бібліотека цілком задовольнятиме потреби читачів, бо книга тільки тоді має найбільший вплив на читача, коли вона відповідає особливостям його розуму та взагалі його духових прикмет. Через те бібліотекар і мусить знайоми-

тися з духовим обличчям кожного читача та поручати йому таку книжку, яка цілком задовольняла-б його.

Розуміється, це діло дуже відпозідальне, але не таке воно тяжке, щоб за нього не можна було братися культурним діячам зі загально-середньою освітою. Мені здається, що кожний ідейний бібліотекар, — а йому лише й місце в народніх бібліотеках, — мусить бути загально-освіченою людиною, с. т., мати знання в обсягу курсу середньої школи та бути свідомим бібліотечної справи. До цих вимог необхідно ще додати, що бібліотекар мусить мати добре здоровля (бібліотекарем не може бути глухий, сліпий, або кривий), лагідний характер та розсудність в поведженню з людьми, а також визначатись справністю в роботі.

Керування читанням полекшується тим, що деякі властивости психології читачів спільні багатьом читачам, і тому стало можливим поділити читачів на де-кілька відмін та прикладати до них відповідну систему проводу читанням. Ця-ж сама прикмета дала можливість фаховим бібліотекарям, на підставі спостережень над психологією читачів та вивчення статистики читання окремих книжок, складати рекомендаційні катальоги, які допомагають бібліотекареві кермувати читанням відвідувачів бібліотеки. Відомий російський діяч бібліотечної справи М. Рубакин видав дуже корисну для бібліотекарів і читачів книжку „Практика самообразованія“, в якій подав вказівки, що слід прочитати читачеві тої чи іншої відміни з ріжних галузів знання. В своїй праці Рубакин виходить з того założення, що між автором і читачем повинно бути „певне споріднення душ“, і чим воно сильніше, тим більший вплив має книжка на читача. Між іншим, він поділяє читачів на такі відміни: є чи-

тачі, які люблять факти, інші мають нахил до філософії фактів; одним більше подобається книжка з настроєм, тоді як інші вимагають безсторонності і т. д..

Розуміється, я не маю наміру накидати кому-б то не було тієї думки, що система Рубакина бездоганна, що нею тільки й можна користуватися бібліотекареві в своїй практичній діяльності. Навпаки, я дуже бажав-би, щоб кожний бібліотекар студював психологію читачів та сам склав таку систему, яка відповідала б читачам тої бібліотеки, якою він кермує.

Для цього бібліотекар повинен прислухуватися до попитів читача та не залишати їх без відповіді. Як що він не зуміє зразу прийти з допомогою читачеві, то нехай звернеться за вказівками до бібліографічних покажчиків та рекомендаційних каталогів. Такий бібліотекар дасть певні пояснення читачеві про те, як слід читати книжку, *) він допоможе йому в справі організації гуртка для самоосвіти; він поведе бесіду з читачем про те, що той прочитав; він зверне увагу його на те чи інше питання життя тим, що складе покажчик літератури по цьому питанню, або — і це ще краще — розвісить в бібліотеці обгортки самих цих книжок (напр., перед ювілеєм письменника виставить спис його творів, критичних статей про його твори, коротенький його життєпис і т. д.), уладить читання рефератів чи просто книжок з того питання, яке в даний момент цікавить населення і т. д.

*) На цю тему можна вказати такі книжки: 1) Kozłowski. Co i jak czytać. Warszawa, 1907. 2) Oraczewski. Jak się czytać. Warszawa, 1917. 3) Річардсон. Как читать книги, чтобы онѣ приносили нам пользу. СПб 1893. 4) Фаге, Э. Как читать Москва 1912 г.

Задля цього бібліотекар найсамперед повинен стежити за новими книжками та рецензіями на них по тих часописах і журналах, які мають у себе відповідний відділ. *) Далі, бібліотекар повинен мати в своєму розпорядженню бібліографічні покажчики, які допоможуть йому давати вказівки читачеві, що саме читати по тому чи іншому питанню, а також рекомендаційні катальоги, яких у нас, на жаль, майже зовсім бракує щодо читання книжок на українській мові. **)

За складання рекомендаційних катальогів повинні взятися бібліотекарі народних бібліотек, гуртуючися для того в товариства та гуртом опрацьовуючи матеріал, який потім може систематично обробити яка-небудь центральна наукова або культурно-просвітня установа. Нарешті, ідейний бібліотекар поставить своїм завданням переводити свою діяльність в тісному звязку з іншими чинниками культурно-просвітної праці. Такий бібліотекар подбає про те, щоб тема, призначена для читання або реферату в „Просвіті“, була представлена покажчиком відповідної літератури; під час уладження екскурсії бібліотека повинна допомогти керовникові екскурсії підготовою екскурсантів до найповнішого використання екскурсії шляхом поручення відповідної літератури щодо теми екскурсії; в справі організації музею бібліотека допоможе зібрати літературу, яка відзначає місцевий край; перед

*) З вересня 1917 року по 1920 рік виходив у Києві спеціальний журнал „Книгарь“, який зразково поставив критичний відділ і реєстрацію нових книжок. З 1921 р. виходить у Станиславові журнал „Книжка“. Нарешті, в грудні 1921 р. у Відні вийшло перше число бібліографічного органу „Книга“. Досить добре поставлений був бібліограф. відділ в газеті „Укр. Трибуна“ (припинена 1. березня 1922 року).

**) Список покажчиків по бібліографії див. в кінці книжки.

театральною виставою бібліотекар складе список літератури, яка є в бібліотеці щодо театрального твору та його автора і т. д.

При такому відношенню бібліотекаря до своїх обов'язків бібліотека дійсно стане струмочком, який несе чисту воду правдивого знання й просвіти.

І коли наша рідна земля покриється густою сіткою таких бібліотек, то за долю її можна бути спокійним, бо вона матиме духово озброєне національно свідоме громадянство.

Література:

1. *Биковський, Л.* Замітки про книгознавство та книго-вживання. Подєбради, 1923.
  2. *Медынській, Е.* Методы вѣшкальной просвѣтительной работы. Москва, 1918.
  3. *Рубакинъ, Н.* Практика самособразования. Москва, 1914.
-

ДОДАТОК

З В І Т

про діяльність _____
 бібліотеки за 19_____ горожанський рік. *) По-
 віт _____ Волость _____ село або місто,
 де міститься бібліотека _____

1) Рік відкриття бібліотеки _____

2) Бібліотека платна чи безплатна.

3) *Де міститься бібліотека:* в окремому власному будинкові, в окремому наємному, в окремій кімнаті при школі (чи є окремий вхід), в коритарі школи, в квартирі учителя, при волосній управі, при народньому домі, в приватній квартирі, в церковній сторожці і т. и.

4) Чи існує при бібліотеці Рада чи Бібліотечне Товариство.

5) *З кого складається бібліотечна обслуга.*

Імя, по батькові і прізвище бібліотекаря та його помішників	Головне заняття бібліотекаря, чи він виключно працює в бібліотеці	Скільки років працює по бібліот. справі взагалі	Яка освіта	Чи дістає квартиру чи одержує гроші на помешкання

*) Бібліотеки, які ведуть записи не по картковій системі, можуть обмежитись складанням звіту по питаннях, зазначених курсивом, себ-то 3-е, 5-е, частина 7-го, 9-е, частина 10-го і 14-е.

б) Грошовий звіт.

П Р И Б У Т О К			В И Т Р А Т И		
Від кого посту- пили гроші в безпосереднє розпорядження бібліотеки	Сума		На що саме витрачено безпосередньо бібліотекою	Сума	
	карб.	коп.		карб.	коп.
Від повітов. земства . . .			Платня за по- мешкання . . .		
Від губерніяльн. земства . . .			Паливо та інші господарські витрати . . .		
Від мійського са- мовряд . . .			Платня бібл. обслузі . . .		
Від сільської громади . . .			Платня прислузі		
Членські внески			Покуп книжок і часописів . . .		
Пожертви . . .			Оправа книжок .		
Платня за чи- тання			Інші витрати (які саме) . . .		
Інші вступи (які саме) . . .					
<hr/>			<hr/>		
Разом . . .			Разом . . .		

Примітка. Відомости про основні призначення грошей і витрати одержуються від інституцій, на видатки яких утримується бібліотека.

7. Поступ книжок за відчитний рік.

Розподілення книжок (палітурок) по відділах систематичного каталогу, який вживається в бібліотеці	Красен- письмен- ство	Релігія	Загальна кількість книжок	Означена вартість книжок без палітурок	
				карб.	к.
На 1 січня відчитного року					
було					
На протязі відчитного року					
одержано					
На протязі відчитного року					
убуло					
На 1 січня цього року					
лічиться					

*

8. На протязі скількох днів провадилася видача книжок із бібліотеки.

9. Загальна кількість читачів бібліотеки в відчитаному році.

10. Розподілення читачів по віку й полу.

В І К	М. П.	Ж. П.	Разом
Діти (до 13 років включно)			
Підлітки (до 17 років включно)			
Дорослі (до 50 років включно)			
Старі (вище 50 років)			
Разом			

11. Розподілення читачів по освіті.

	М. П.	Ж. П.	Разом
Учні			
Скінчивші початкову школу			
Скінчивші яку иншу школу			
Самоуки			
Разом			

12. Розподілення читачів по їх праці чи громадському становищу.

	Назва праці чи громадського становища	М. П.	Ж. П.
1	Робітники фабричні, заводські, залізничні (окрім чорноробочих)		
2	Робітники сільсько-господарські, чорноробочі й інші		
3	Ремісники, кустарі та особи, які обробляють сільсько-господ. продукти (олійники, сировари й т. и.)		
4	Учні		
5	Прислуга державних і громадських установ і приват. осіб		
6	Купці, прикажчики та учні в торговлі		
7	Урядовці в державних і громадських установах, банках, конторах і т. п., духовенство та особи вільних професій		
8	Хлібороби та дрібні землевласники		
9	Землевласники, фабриканти, заводчики та взагалі особи, які живуть прибутком з капіталів і підприємств		
10	Особі, які не підходять під один із перших 9 розділів (військові, пенсіонери, особи, що живуть на громадську чи приватну благодійність і т. и.)		
	Разом		

13. Розподілення читачів щодо віддалення їх від бібліотеки.

до 1 в.	до 2 в.	до 3 в.	до 4 в.	до 5 в.	до 6 в.	до 7 в.	до 8 в.	до 9 в.	більш 10 в.

14. Всього було видано книжок в відчитному році _____

15. Розподілення виданих книжок по відділах систематичного катальогу.

Кількість видан. книжок (палітурок по відділах)									
Релігія	Красне письмен.								

Звіт про читальню.

16. Чи є при бібліотеці читальня.

17. Скільки днів була відкрита читальня на протязі відчитного року.

18. Скільки годин в день була відкрита читальня.

19. Скільки було одвідачів в читальні за рік.

	М. П.	Ж. П.
Дітей . .		
Підлітків .		
Дорослих .		
Разом . .		

20. Скільки було одвідин за рік.

21. Спис журналів і часописів, які одержувала читальня в відчитному році.

ЖУРНАЛИ	ЧАСОПИСИ

Поштова адреса бібліотеки .....

..... місяця 19..... р.

Підпис складача звіту .....

Правила бібліотеки.

1. Книжки видаються для читання до дому даремно (або за таку-то платню, яку саме) без заставу й поруки.
2. Одному читачеві дається зразу не більше ..... книжок.
3. Книжки можна держати вдома не більше ..... днів. Як що читач хоче залишити книжку у себе на довший час, ніж зазначено в правилах, то повинен зробити про це заяву бібліотекареві і знов переписати книжку на себе, коли на неї нема замовлення з боку інших читачів бібліотеки.
4. Читач повинен обережно відноситися до книжок бібліотеки. За кожную попсовану або загублену книжку читач повинен заплатити її вартість.
5. Читач, який не виконує правил бібліотеки, може бути позбавлений Бібліотечним Товариством права брати книжки до дому.
6. Бібліотека відкрита в такі-то дні.
7. Бібліотека зачинена в такі-то дні.
8. Читачі мають право висловлювати свої побажання що до випису нових книжок або з приводу помічених ними непорядків у бібліотеці. Для цього в бібліотеці мається окремий зшиток.

Інструкція для бібліотекаря.

Бібліотекар завідує усім майном бібліотеки і відповідає за його цілість і розпорядок в бібліотеці.

В обовязок бібліотекаря входить :

а) складання і ведення інвентарного і систематичного каталогів, а також усіх книжок і карток, які заведено для запису читачів, прибутку і видатків по бібліотеці; б) видача книжок читачам і прийом від них прочитаних книжок; в) догляд за розпорядком в бібліотеці-читальні; г) складання спису книжок, потрібних для комплектування бібліотеки; д) діловодство по бібліотеці; е) одержання від читачів вартости попсованих або загублених ними книжок; ж) складання щорічного звіту про діяльність бібліотеки, який представляється через Раду Бібліотечного Товариства на розгляд загальних зборів членів Бібліот. Т-ва; з) підготовка докладів і ріжних відомостей по справах бібліотеки для обговорення в Раді та на загальних зборах членів Бібліот. Т-ва.

СПИСОК

бібліографічних покажчиків.

1. Віднов, В. Що читати по історії України, Камянець-Под. 1919.
2. Білозерський, О. і Романченко, Д. Порадник для національно-освітніх інструкторів в війську. Перемишль-Ланьцут. 1921.
3. Дорошенко, В. Спис творів І. Франка. Вип. I. Львів 1918. (4-ий том „Матеріалів до укр. бібліографії“).
4. Дорошенко, Д. Указатель источников для ознакомлення з Южною Русью. СГІВ. 1914.
5. „ Показчик нової української літератури в Росії за 1798—1897 рр. Част. I-а. Чернівці. 1917.
6. Ефремов, С. Українознавство. Київ. 1920.
7. Каталог книжок для народнього читання. Вид. Т-ва „Просвіта“. Київ. 1908.
8. Калинович, Ів. Показчик до української соціалістичної і комуністичної літератури. Відень 1921.
9. Комаров, М. Бібліографічний показчик нової української літератури. (1798—1883 рр.) Київ. 1883.
10. „ Українська драматургія (1815—1906 рр.). Одеса 1906. і Додаток (за рр. 1906—1912). Одеса 1912.
11. „ Т. Шевченко. Бібл. указатель. Одеса 1903.
12. Кузеля, З. З культурного життя України. Зальцведель 1918.
13. Левицький, Ів. Галицько-руська бібліографія XIX стол. Том I (801—1860 рр.). Львів 1888. Том II (1861—1886 рр.). Львів 1895.
14. „ Українська бібліографія Австро-Угорщини. Три томи. Львів. 1909—1911.
15. Огієнко, І. Українська мова. Бібл. показчик до вивчення мови. Київ. 1918.
16. Павлик, М. Спис творів Ів. Франка за перше 25-ліття його діяльності. Львів, 1898.
17. Поміч учителям в справі національного виховання учнів, Вип. I. Київ, 1918.
18. Порадник діячам позашкільної освіти й дошкільного виховання. Вип. I. Київ. 1918.
19. Рецензії на шкільні підручники. Вип. I. Київ, 1918.

20. Родников, В. Українська дитяча література. Київ. 1918.
21. " Огляд літератури по питаннях трудової школи. „Вільна Українська Школа“, № 8—9, 10. 1918—1919 шкільн. рік.
22. Рубакінъ, Н. Среди книгъ. Том III. часть I. Москва. 1915. (Відділ „Україна“).
23. Русова, С. Что читать по украинской исторіи и литературѣ. СПб. 1913.
24. Сімович, В. Рідне письменство. Відень. 1918.
25. Сірополко, С. Взірцевий каталог шкільної та народньої бібліотеки. Київ. 1919.

Текст наліпки на звороті обгортки з правилами поводження з книжкою.

Бібліотечі доводиться багато грошей витрачувати на відновлення книжок, попсованих через недбале відношення до них з боку читачів. Це відбивається зле на розвитку бібліотеки: чим більше витрачується на відновлення старих книжок, тим менше залишається грошей на придбання нових книжок.

Книжка псується від вогкості, коли, наприклад, кладуть її на мокрий стіл, або виносять у негоду необвернутою в папір, або також од бруду, коли беруть її немитими руками, слинять її під час перегортання сторінок і т. д. Дуже псується книжка, коли вкладають у середину її олівць чи яку иншу річ, або загинають сторінки. Для того, щоб відмітити, на якій саме сторінці Ви зупинились, необхідно вкласти в книжку смужку паперу.

Бібліотека є спільне добро всього населення, а тому ставтесь до неї, як до своєї справи, — не дозволяйте ні собі, ні иншим псувати громадське добро — книжки та майно бібліотеки.

З М І С Т.

	Ст.
Передмова	3
I. Книга та бібліотека	5
II. Бібліотечна справа в Америці.	14
III. Бібліотечна справа в Англії, Німеччині та Чехословаччині.	22
IV. Бібліотечна справа на Україні.	30
V. Основні засади уладження бібліотечної справи.	44
VI. Бібліотека та її обстановка.	50
VII. Техніка бібліотечного діла	58
VIII. Бібліотечна статистика	77
IX. Комплектування бібліотеки.	86
X. Бібліотекар	105
Додаток.	111

ФОНД „УЧИТЕСЯ, БРАТИ МОЇ!“

(Його історія, діяльність і значіння).

В році 1921 минала 60-та річниця смерти Тараса Шевченка. Вибраний Комітет для переведення Шевченківських свят у краї прийняв думку през. Юліяна Романчука, щоби створити при Товаристві „Просвіта“ окремий фонд задля видавання популярно-наукових книжечок з призначенням для самоосвітніх цілей. Фонд мав повстати в наслідку *всенародньої збірки*, на яку мали зложитися найменші жертви від кожної свідомої української одиниці. Задля сеї ціли виготовив Комітет відповідну відовву, якою візвав до творення повітових і місцевих Комітетів, котрі мали зайнятися переведенням збірки жертв у цілому краї.

Вислід збірки був досить поважний. Зараз у першому році вплинуло більше ніж мільон марок п. За сі гроші куплено папір і приступлено зараз до видавання відповідних книжок. Для ведення справ фонду Комітет виделегував з поміж себе кураторію фонду, на чолі якої став проф. др. І. Раковський. Від Головного Виділу Т-ва „Просвіта“ входить з уряду до Кураторії фонду кожодчасний Голова Товариства.

Фондови надано почесну назву з відомих слів Шевченка „Учітеся, брати мої!“ Уже сама назва вказує на ціль фонду. А саме: придбати як найбільше таких видань, котрі мають служити само-

освітним змаганням широких верств народу. Певні галузи людського знання хоче управа фонду зібрати в популярно зложених підручниках, щоби кожний міг з них поширити своє знання.

У кожного майже народу існують такі видавництва і вони сповнюють дуже важне завдання в поступі й розвитку культури народу. І так само булоби у нас. Та є одна ріжниця між такими видавництвами других народів а нашим. Щоби того рода видавництво сповняло свою службу, як належить, треба, щоби пустити в світ відразу соткудві книжок. Тоді всякий, хто схоче виучити якусь ділянку людського знання, може вибрати собі підходящу книжку. Колиж у нас за чотири роки не появилося навіть десять книжечок, зрозуміла річ, що з видавництва ніхто не є задоволений.

Причина ясна. По перше: Книжечки розходяться дуже поволи. Тому нема грошей на те, щоби видати нові. А друге: Непослух і некарність у нашому громадянстві. — Рік за роком накликає Кураторія всіх, що чистий дохід з Шевченківських свят має впливати *безумовно* до фонду „Учітєся!“ . А кілько то ще є в краї таких комітетів, котрі не вповнюють сього приказу. Наслідок такий, що фонд не зростає належито, а далі не може належито вповнити свого завдання.

Нехай тільки наше громадянство постараеться усунути обі названі в горі хиби, а тоді побачимо, яким швидким кроком підуть видавництва фонду „Учітєся!“

Тут не важна амбіція Кураторії фонду, тут важна справа чести великого народу. Чи ж ми вже все маємо бути такі безсилі, немічні, слабі? Чи не в силі ми власними засобами створити культурні джерела, з яких буде черпати увесь народ відомости й силу для свого власного добра?

Досі видано накладом фонду „Учітєся“: *Дорошенка: Шевченкова криниця*, Ся перша книжечка присвячена особі Шевченка. — *М. Возняка: Кирило-Методієвське братство* — дає погляд на одну з кращих дій нашого національного розвитку. — *М. Голубця: Історія українського мистецтва* — виповнює прогалину в нашій літературі і дає образ розвитку мистецтва. На жаль — задля недостачі засобів появилсь тільки перший том. — *Д-ра С. Рудницького: Україна — мій рідний край* — повчає кожного про красу, велич і багатства української землі. — *Д-ра І. Крип'якевича: Історія Козаччини* — буде для всякого коротким, але повним підручником дій народу за час істновання козацтва. — *О. Терлецького: Історія української держави в двох томах* — один з кращих історичних підручників. Усі критики хвалять дуже сю працю. — Врешті отся нинішня книжечка, *С. Сірополка: Короткий нарис бібліотекознавства* — може дасть початок поважному розумінню бібліотечного діла.

Уявім собі тепер, що на протязі сих чотирох літ появилось сто таких книжечок з ріжних ділянок людського знання — тоді на правду були би ми виставили собі дуже гарне свідоцтво і рівночасно виявили би правдиву й велику пошану нашого геніяльного поета Тараса Шевченка.

Маємо одначе надію, що з кожним роком буде зростати в народі розуміння значіння фонду „Учітєся, брати мої!“, і ми створимо велику самоосвітню установу. *Нехай тільки громадянство заопікується більше фондом „Учітєся, брати мої!“.*

Важніші друкарські похибки.

В першій аркуші цієї книжки вкратилися деякі друкарські похибки, з яких найважливіші такі:

На стор.:	Вірш:	Замість:	Має бути:
6	9 з гори	не забув	не здобув
17	8	одержати	одержувати
30	6 з долини	1912 і 1917	1905 і 1917.

Видання Фонду „Учітеся, брати мої!“

Завданням Фонду: „Учітеся, брати мої!“ є видавати загально доступні підручники з усіх областей людського знання, з остаточною метою: створити **писаний людський університет.**

Досі вийшли наступні книжечки:

1. *В. Дорошенко*: **Шевченкова криниця.** Сторінок 8+256, з гарним, у нас мало відомим портретом нашого Кобзаря. Є це упорядкована збірка „золотих“ думок Шевченка, які змальовують світогляд Поета й Його погляди про всі важніші справи й прояви життя. Ця книжечка є необхідним підручником для всіх свідомих Українців, особливо для тих, що займаються улаштуванням патріотичних обходів та організаційними справами.

2. *Ст. Рудницький*: **Україна — наш Рідний Край.** Сторінок 128, із 16 гарними образками та барвною оглядовою картою українських земель. В тій книжечці проф. Степан Рудницький, один із найліпших знавців української землі, подає прегарний опис нашої дорогої Батьківщини, вигляду її поверхні, підсоня, рослинности, звіринности й народу, що її замешкує. Незвичайне багатство відомостей про нашу рідну землю, ясний і мистецький спосіб писання та гаряча любов до нашої України, що є основою цієї цілої праці, становлять її правдиву й неоцінену вартість, задля чого ця перлина нашої популярно-наукової літератури повинна знаходитися в книгозбірні кожного свідомого Українця.

3. *М. Возняк*: **Кирило-Методіївське Брацтво.** Стор. 2+238 з 10 образками. Автор розказує про історію Кирило-Методіївського Брацтва та відносини Шевченка до нього. Мимо наукової точности й основного опрацювання, історія цього Брацтва зображена так ясно й приступно, що праця читається із незвичайним зацікавленням. В нинішню пору самоозначення народів, коли всі поневолені народи змагають до независимости, судьба членів Кирило-Методіївського Брацтва, тих мучеників за ідею волі України й братерства Славян зацікавлює всіх, хто бажає волі й щастя

15-00
для нашого українського на-
тість цієї цінної праці збі-
показчик літератури й гар-
годовних ділаючих осіб.

A 583204

4. *М. Голубець*: **Начерк історії українського ми-
стецтва.** Часть I. Стор. 6+262 з 71 образками. Це перша
в нашій літературі спроба представлення розвитку нашого
мистецтва, від найдавніших початків до кінця XVII. століття.
Із цієї гарної праці довідуємося, що наша культура давня
й багата та хоч важка й незavidна була доля нашого
народу, його мистецтво розвивалося як і у других культур-
них народів та доходило не раз до гарного розвитку. Кож-
ний, хто дорожить рідною культурою, повинен прочитати
цю важну й незвичайно цікаву працю, прикрашену числен-
ними гарно дібраними образками та старанно зложеним
показчиком дотичної літератури.

5. *І. Крип'якевич*: **Історія Козаччини для народу
і молоді.** Стор. 92. З образками. Ця книжечка призначена
для найширшого нашого загалу, але написана так живо
й займаючо, що з захопленням читає її кожний, кому дорога
наша славна минувшина.

6. *О. Терлецький*: **Історія української держави.**
Ч. I. Стор. 247, з двома картами.

7. *О. Терлецький*: **Історія української держави.**
Ч. II. (друк на укінченню). Автор розказує, в який спосіб
український народ будував свої самостійні держави, та які
були причини їх упадку. Історія є учителькою життя народів,
зadля цього під нинішню пору кожний Українець з великою
користю прочитає цю цікаву працю.

Замовлення слати на адресу:

Т-во „Просвіта“ — Львів, Ринок ч. 10, II. пов.